

HRADNIANSKY ARCHIDIAKONÁT V NITRIANSKEJ DIECÉZE DO ROKU 1526

Arch-deanery of Hradná in the Diocese of Nitra until 1526

Marek Ďurčo

Abstract: ĎURČO, Marek. *Arch-deanery of Hradná in the Diocese of Nitra until 1526*. Arch-deanery of Hradná used to be an integral administrative part of the Diocese of Nitra in the Middle Ages and during the modern period. The aim of the following study is to outline the origin of the Hradná arch-deanery in its historical context. The paper focuses on the formation of the Catholic parishes and churches in the region from the 12th to the beginning of the 16th century. Using various sources and archive documents to support and compare them with scholarly literature, the study presents historical development of Arch-deanery of Hradná and its parishes until 1526, the year which represented a turning point for the Kingdom of Hungary.

Key words: *the Diocese of Nitra, Arch-deanery of Hradná, parishes, churches, patrotinia.*

Abstrakt: ĎURČO, Marek. *Hradniansky archidiakonát v Nitrianskej diecéze do roku 1526*. Hradniansky archidiakonát v období stredoveku i v novoveku tvoril jednu z integrálnych administratívnych štruktúr historickej Nitrianskej diecézy. Cieľom tejto štúdie je priblížiť vznik Hradnianskeho archidiakonátu v dobovom kontexte. Dôraz tejto štúdie je zameraný na vznik katolíckych farností a kostolov v tomto regióne v časovom horizonte od 12. do začiatku 16. storočia. Na základe poznania pramenných edícií a archívnych dokumentov v komparácii s odbornou literatúrou sme sa usilovali načrtnúť historický vývoj Hradnianskeho archidiakonátu a jeho jednotlivých farností do roku 1526, ktorý bol prelomovou udalosťou pre celé Uhorské kráľovstvo.

Kľúčové slová: *Nitrianska diecéza, Hradniansky archidiakonát, farnosti, kostoly, patrocíniá.*

Územie Hradnianskeho archidiakonátu fyzickogeograficky prirodzene patrí a je súčasťou Nitrianskej pahorkatiny. Od konca 11. storočia politicky patrilo k Trenčianskemu komitátu a neskôr (od 14. storočia) k Trenčianskej stolici. O politickom pričlenení tohto územia nerozhodli prírodné danosti, ale cirkevnosprávne pomery. Pri obnovení Nitrianskeho biskupstva začiatkom 12. storočia¹ sa za jeho územie určila oblasť Trenčianskeho komitátu spolu s územím

¹ STEINHÜBEL, Ján. Od obnovenia Nitrianskeho biskupstva po tatársky vpád. In FUSEK, Gabriel – ZEMENE, Marián (eds.). *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra 1998, s. 129-131. Porov. STEINHÜBEL Ján. *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava 2004, s. 324-325. Porov. ZEMENE, Marián Róbert. Územie Nitrianskej diecézy za feudalizmu. In *Slovenská archivistika*, roč. 15, 1980, č. 2, s. 132-155. Porov. MARSINA, Richard. Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia. In *Historický časopis*, roč. 41, 1993, s. 529-542. Porov. MARSINA, Richard. Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku (Od prelomu 8./9. až do začiatku 11. storočia). In *Slovenská archivistika*, 1995, roč. 30, č. 2, s. 113-126. Porov. MARSINA, Richard. Vznik a vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku do konca 13. storočia. In *Pamiatky a múzeá*, 1999, č. 2, s. 5-7. Porov. MÚČSKA, Vincent. O prvých uhorských biskupstvách. In *Historický časopis*, roč. 51, 2003, č. 1, s. 20- 21. Porov. MAREK, Miloš. Formovanie farskej siete na území Nitrianskej župy v stredoveku. In RÁBIK, Vladimír a kol. (zost.). *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Kraków 2010,

archidiakonátu Hradná (teda povodie rieky Bebravy), ktoré dovtedy tvorilo osobitný územnosprávny a zrejme aj politický celok. V súčasnosti sa prejavujú silné sociálne a ekonomické väzby tohto územia s Trenčinom, ako aj vedomie spolupatričnosti s týmto regiónom.² Územie Záhorského okresu Trenčianskeho komitátu (stolice) patrilo celé do Hradnianskeho archidiakonátu. Južné časti Hradnianskeho archidiakonátu nepatrili do Trenčianskej stolice, ale boli integrálnou súčasťou Nitrianskej stolice. Pri podrobnejšom výskume sa ukazuje, že cirkevné jurisdikčné územie Hradnianskeho archidiakonátu nekopírovalo úplne civilné začlenenie a vnútornú štruktúru Záhorského okresu.³ Zdôvodňujeme to tým, že najmä administratívnymi a majetkovopravnými zmenami vlastníkov najmä pôdy a panstiev mohlo v neskoršom období dôjsť k postupnému narušeniu jednoliateho celku trenčianskeho Záhoria a Hradnianskeho archidiakonátu.

Základným cieľom k napísaniu tejto štúdie boli dva hybné impulzy. Prvým bolo ozrejmiť na základe štúdia dostupných archívnych materiálov v komparácii so sekundárnou literatúrou vývoj cirkevnej správy na území historického Hradnianskeho archidiakonátu v Nitrianskej diecéze. Druhým motívom je sentencia pre cirkevných historikov, archivárov i pre širokú vedeckú sociétu, aby cirkevné archívy na území Slovenskej republiky neboli uzamknutými trezormi, ale aby postupne dopĺňali historický obraz o území Slovenska v komparácii s archívными dokumentmi v iných archívoch či už súkromných alebo štátnych. Štúdia vznikala postupne a bola dopĺňaná na základe recipovaných poznatkov nielen z prameňnej základne v Diecéznom archíve na Biskupskom úrade v Nitre. Historické dokumenty, ktoré vytvárajú historický obraz o cirkevnom, duchovnom a kultúrno-sakrálnom živote na území Hradnianskeho archidiakonátu, treba skúmať v Diecéznom archíve v Nitre, najmä v archívnom fonde, ktorý možno pracovne nazvať ako Archív nitrianskeho biskupa. Na komplexné dotvorenie obrazu o vývoji cirkevnej správy na území historického Hradnianskeho archidiakonátu je potrebné preskúmať písomnosti Hodnoverného miesta pri Zoborskom konvente svätého Hypolita⁴ a listinnú produkciu Hodnoverného miesta pri Nitrianskej kapitule.⁵ O sakrálnom, kultúrnom a cirkevnom živote na historickom území tohto archidiakonátu sa viac-menej píše v každej obecnej monografii, pretože mnohé údaje v nich sú priamo či nepriamo čerpané z prameňov katolíckej cirkevnej správy. Pre komplexné pochopenie zložitej problematiky vývoja tohto regiónu je potrebné analyzovať vnútornú vrstevnatosť obecných monografií, ktoré boli taktiež koncipované nielen na základe štúdia sekundárnej literatúry, ale aj primárnych archívnych dokumentov. K tomuto územiu sa viažu historické monografie k obciam: Motešice,⁶

s. 132-215. K tejto problematike pozri staršiu literatúru napr. KATONA, Stephanus. *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae I*. Pestini 1779, s. 78-89, 672-674; FEJÉR, Georgius. *Dissertationes in res historiae veteris historico-criticae*. Budaë 1837, s. 74-128 (štúdia s názvom *De ortu et instauratione Nitriensis Episcopatus*); VURUM, Josephus. *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*. Posonii 1835.

² ŽUDEL, Juraj. Utváranie nového územného a správneho členenia Slovenskej republiky v rokoch 1990 – 1996. In *Slovenská archivistika*, roč. 37, 2002, č. 1, s. 40-41.

³ Obce Chynorany, Veľké a Malé Bielice, Návojojce, Hradište nepatrili do Trenčianskej stolice, ale boli súčasťou okresu Bojnice Nitrianskej stolice. Porov. BEL, Matthias. *Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quatuor. Tomus IV*. Viennae 1737, s. 433.

⁴ MLYNKA, Martin. *Hodnoverné miesto pri Zoborskom konvente sv. Hypolita (Diplomaticko – paleografická analýza listinného materiálu do roku 1387)*. Diplomová práca. Trnavská univerzita v Trnave. Trnava 2004.

⁵ PALUGA, Lukáš. *Hodnoverné miesto pri Nitrianskej kapitule do začiatku 14. storočia*. Diplomová práca. Trnavská univerzita v Trnave. Trnava 2005.

⁶ ŠIŠMIŠ, Milan et al. *Motešice 780 rokov. Motešice 1988*. Porov. HOLKA, Jozef. *Pamäť jednej farnosti. Pohľad do histórie farnosti Motešice*. Motešice 2006.

Bobot,⁷ Svinná,⁸ Malá Hradná,⁹ Veľká Hradná,¹⁰ Neporadza,¹¹ Bánovce nad Bebravou,¹² Horné Ozorovce,¹³ Trenčianske Mitice,¹⁴ Trenčianske Jastrabie,¹⁵ Dubodiel,¹⁶ Timoradza,¹⁷ Uhrovec,¹⁸ Horné Naštice,¹⁹ Chynorany,²⁰ Rybany,²¹ Bánovce nad Bebravou,²² Petrova Lehota,²³ Ostratice,²⁴ Kšinná,²⁵ Miezgovce²⁶ a nepriamo aj monografia mesta Topoľčany.²⁷ V roku 2010 vyšla monografia obce Žitná-Radiša.²⁸ Za hodnotný príspevok k dejinám sakrálnych objektov tohto regiónu patrí diplomová práca M. Virága o románskom Kostole svätých Kozmu a Damiána v Kšínnej²⁹ a publikovaná štúdia o románskom kostole v Otrhankách.³⁰ O cirkevno-správnom a hospodárskom vývoji farnosti Malá Hradná hovorí absolventská práca M. Ďurča.³¹ Príspevkami k spoznávaniu tohto územia sú aj čiastkové štúdie a články regionálneho historika M. Šišmiša staršieho³² a trenčianskeho historika Š. Pozdišovského.³³

⁷ SOLYOM, Štefan et al. *650 rokov Bobot, Bobotská Lehota*. Bobot 1982.

⁸ PÁLENÍK, Jozef. *550 rokov prvej písomnej zmienky o obci Svinná*. Svinná 1989. Porov. PÁLENÍK, Jozef. *Potulky stáročiami obce Svinná*. Svinná 2009; PÁLENÍK, Jozef. *Cirkevné dejiny obce Svinná*. Svinná 1998.

⁹ CABALOVÁ, Kornélia – CABALA, Ladislav. *900 rokov prvej písomnej zmienky o obci Malá Hradná*. Topoľčany 1989.

¹⁰ JEŽÍK, Anton et al. *680. výročie prvej písomnej zmienky o Veľkej Hradnej*. Veľká Hradná 1989.

¹¹ FOJTÍK, Juraj – GULÁR, Peter. *Neporadza 1321 – 1971. Stručný pohľad do minulosti a prítomnosti obce*. Neporadza 1971.

¹² ŠIŠMIŠ, Milan et al. *Bánovce nad Bebravou (Zo starších dejín)*. Zborník autorov z vlastivedného seminára k 750. výročiu prvej písomnej zmienky. Topoľčany 1985.

¹³ OBERT, Štefan. *750 rokov Horných Ozoroviec*. Topoľčany 1982.

¹⁴ HROMNÍK, Milan. *800 rokov Trenčianskych Mitíc*. Trnava 1995.

¹⁵ HROMNÍK, Milan. *Trenčianske Jastrabie v dejinách do roku 2000*. Bratislava 1999.

¹⁶ ĎURČO, Marek. *Farský kostol Dubodiel 1923 – 2003*. Dubodiel 2003; ĎURČO, Marek – MIKULA, Anton. *Obec Dubodiel. Dejiny od najstarších čias po súčasnosť*. Zvolen 2005.

¹⁷ MIKUŠ, Ján et al. *Timoradza*. Timoradza 2002.

¹⁸ ŠIŠMIŠ, Milan et al. *Uhrovec*. Bratislava 2007.

¹⁹ LUKAČKA, Ján et al. *Horné Naštice*. Horné Naštice 1996.

²⁰ LUKAČKA, Ján et al. *Chynorany 1243 – 1993*. Chynorany 1993.

²¹ ŠKREKA, Ján (zostavil): *Rybany 1323 – 1998*. Rybany 1998.

²² ŠIŠMIŠ, Milan et al. *Bánovce nad Bebravou 1232 – 2002*. Martin 2002.

²³ KISSOVÁ, Anna et al. *Jubilejná obec Petrova Lehota 1346 – 1996*. Petrova Lehota 1996.

²⁴ DIAN, Daniel et al. *Ostratice 1193 – 1993*. Ostratice 1993.

²⁵ JEŽO, Luboslav. *Kšinná 1352 – 2002*. Kšinná 2002.

²⁶ HOLIČKA, Ján – HLBOČAN, Ján. *Kronika obce Miezgovce*. Miezgovce 1999.

²⁷ WIEDERMANN, Egon et al. *Topoľčany vo vrstvách vekov. Dejiny mesta do polovice 20. storočia*. Bratislava 1997.

²⁸ ŠIMOVEC, Martin. Žitná – Radiša na štyristo stranách. In *Trenčianske noviny*, roč. 52, 2011, č. 5, s. 8.

²⁹ VIRÁG, Marek. *Románsky kostol svätého Kozmu a Damiána v Kšínnej*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Nitra 2000.

³⁰ PAULUSOVÁ, Silvia – GOJDIČ, Ivan. Ranostredoveký kostol v Otrhankách – veľkomoravská tradícia vo výsledkoch výskumu. In *Monumentorum tutela*, roč. 11, 1984, s. 78-103.

³¹ ĎURČO, Marek. *Farnosť Malá Hradná do začiatku 20. storočia (Cirkevno-správny a hospodársky vývoj)*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava 2002. Porov. ĎURČO, Marek: *Dejiny archidiakonátu Hradná v Nitrianskej diecéze do konca 18. storočia*. Rigorózna práca. Katolícka univerzita v Ružomberku. Ružomberok 2008.

³² STROHNEROVÁ, Ludmila – VICELOVÁ, Eva. *Človek s históriou v srdci. Personálna bibliografia Milana Šišmiša*. Trenčín 1998.

³³ STROHNEROVÁ, Ludmila – HALUSKOVÁ, Elena. *Prof. Štefan Pozdišovský. Personálna bibliografia*. Trenčín 1996.

Pri našom štúdiu vývoja cirkevnej správy v Hradnianskom archidiakonáte vychádzame predovšetkým zo všeobecného postavenia rímskokatolíckej cirkvi v stredoveku, ktorá aj dnes predstavuje nadnárodný a univerzálny organizmus. Podľa teologického učenia je cirkev božsko-ludským organizmom. V reči teológov predstavuje mystické telo Ježiša Krista, ktorej hlavou je rímsky biskup.³⁴ V tejto štúdiu sa venujeme práve jej druhej zložke: cirkevnosprávne usporiadaniu Hradnianskeho archidiakonátu ako organickej zložky Nitrianskej diecézy v rámci celej univerzálnej rímskej cirkvi. V tejto práci obraciame našu pozornosť na organizačno-správne a mobilizačné štruktúry v rámci rímskokatolíckej cirkvi, konkrétne v jej subštruktúre na Hradniansky archidiakonát. Organizáciu Hradnianskeho archidiakonátu chápeme v širších súvislostiach v usporiadaní od archidiakonov až po kňazov vo farnostiach, čo bolo odrazom a zrkadlom už dávno konštituovanej správy rímskej cirkvi. Cirkevní historici označujú, že kresťanstvo nebolo len akýmsi duchovným smerom, ideovým prúdom, ale hneď od počiatku tu jestvovala hierarchická štruktúra,³⁵ podľa ktorej sme chceli koncipovať túto štúdiu. Spomínaní historici vychádzali zo Svätého písma ako z autentického zdroja o živote prvých kresťanských obcí, že už tu jestvovala hierarchia biskup (presbyter), kňazi a diakoni.³⁶

Kresťanstvo sa ešte pred príchodom misie z Byzancie (863) k nám šírilo zo západnej Európy z Franskej ríše, z oblastí Akvileje a dnešného Talianska.³⁷ Dokladá to zmienka v *Konverziu Bavorov a Korutáncov* o postavení kostola v Nitrave kniežatom Pribinom v prvej tretine 9. storočia, ktorý vysvätil salzburský arcibiskup Adalrám.³⁸ Najnovšie archeologické výskumy potvrdzujú, že kresťanstvo prevládalo na území Nitrianska už v prvej tretine 9. storočia, čo dokazujú sakrálné náboženské artefakty z Bojnej.³⁹ Konštituovanie vyššej cirkevnosprávnej organizácie v Nitriansku je doložené vytvorením veľkomoravskej Nitrianskej diecézy v roku 880.⁴⁰ Obnovenie cirkevnej správy na Veľkej Morave dokladá listina z roku 900.⁴¹ Po vpáde starých Maďarov do Veľkej Moravy a po bitke pri Bratislave (907) došlo k postupnému rozpadu vyššej cirkevnosprávnej organizácie na Nitriansku. Novodobý výskum predpokladá kontinuitu cirkevnej správy na území susednej Moravy v 10. a 11. storočí ešte z čias Veľkej Moravy.⁴²

V rámci obnovenej Nitrianskej diecézy začiatkom 12. storočia bol nižšou organizačnou jednotkou Hradniansky archidiakonát, ktorého politické, administratívne i sakrálné-náboženské centrum bolo v polohe Hradisko v chotári obce Veľká Hradná.⁴³ Historik B. Varsik potvrdzuje, že žiaden

³⁴ RENDINA, Claudio. *Príběhy papežů dějiny a tajemství. Životopisy 265 římských papežů*. Praha 2005, s. 13.

³⁵ HERTLING, Ludwig. *Dejiny katolíckej cirkvi*. Cambridge 1983, s. 12. Porov. FRANZEN, August. *Malé cirkevní dějiny*. Praha 1996, s. 21. Porov. VNUK, František. *Průručný slovník křesťanstva*. Bratislava 2003, s. 61.

³⁶ Sk 1, 23-26; 1 Kor 12, 28; Flp 1, 1; 1 Tim 3, 1-13 a iné zmienky. In *Biblia. Sväté písmo Starého a Nového zákona*. Trnava 2012.

³⁷ VRAGAŠ, Štefan. *Život Konštantína Cyrila a Života Metoda*. Martin 1994, s. 79.

³⁸ RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava 1964, s. 87. Porov. HODÁL, Ján. *Kostol kniežata Privinu v Nitre (830 – 1930)*. Nitra 1930, s. 98.

³⁹ PIETA, Karol et al. *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva*. Nitra 2007. Porov. TURČAN, Vladimír et al. *Kultúrne krásy Slovenska. Archeologické pamiatky*. Bratislava 2009, s. 64-69.

⁴⁰ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* (ďalej CDSI). Bratislava 1971, č. 30, s. 23-25.

⁴¹ CDSI 1, č. 39, s. 32-35.

⁴² POJSL, Miloslav. *Moravské biskupství v 10. a 11. století – tradice Velké Moravy v přemyslovském období?* In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). *Křesťanstvo v časoch sv. Vojtecha*. Kraków 2009, s. 40-56.

⁴³ BIALEKOVÁ, Darina. *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia*. Nitra 1989, s. 340-341. Porov. Diecézny archív v Nitre (ďalej DAN), f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 68/I., kanonická

názov s týmto pomenovaním nevykazuje známku náhodnosti.⁴⁴ V rámci opevneného hradiska sa nachádzal románsky Kostol Všetkých svätých (teraz sv. Vavrinca) v susednej obci Malá Hradná. Porovnateľne starobylý románsky kostol v tejto oblasti ako v Otrhánkach je aj Kostol svätých Kozmu a Damiána v Kšínnej⁴⁵, ktorého vznik sa niekedy dáva do súvislosti s pôsobením misie benediktínov z Opátstva svätých Kozmu a Damiána z Ludaníc.⁴⁶ V 14. storočí sa vyskytli nevydarené pokusy upraviť cirkevnoadministratívne pomery v hornom Uhorsku, konkrétne na Spiši⁴⁷.

Lokalita Malá Hradná vystupuje v historickej literatúre ako významné centrum v rámci teritória Nitrianskej diecézy s prihliadnutím na jej cirkevnoadministratívny aspekt. Jednotliví historici a autori len veľmi stroho písali o postavení Malej Hradnej v rámci Nitrianskej diecézy, pričom sa opierali predovšetkým o desiatkový súpis farností z roku 1332⁴⁸ a o titul archidiakonátneho centra, ktorý sa viazal na Malú Hradnú, hoci prvý doložený archidiakon Ján z roku 1264⁴⁹ nesídlil v Hradnej. Historik V. Chaloupecký tvrdil, že Hradná bola druhým obvodom cirkevnej správy Nitrianskej diecézy.⁵⁰ M. Mišík tvrdil, že Malá Hradná bola sídlom Hradnianskeho archidiakonátu, ktorý spolu s Trenčínom patrili medzi najstaršie v Nitrianskej diecéze.⁵¹ Dielo od A. Stránskeho a Š. Csereneya⁵² hovorí, že Hradná a Trenčín spolu s Nitrou patrili medzi významnejšie farské centrá na území Nitrianskeho biskupstva. Nitriansky kanonik J. Vagner vo svojom diele čiastočne naznačil postavenie Malej Hradnej ako administratívnoadministratívneho centra spolu s Trenčínom a Nitrou. Jeho práca sa viac sústredila na vývoj kompetencií archidiakonov a územný rozsah Trenčianskeho, Hradnianskeho, Katedrálneho archidiakonátu i na vykreslenie dejín Nitrianskej

vizitácia farnosti Malá Hradná 1829, odsek Origo parochiae: „*Gradna, seu Hradná, vel Hraná utraque a castro Slavis Hrad dicto nominatur. In fronte nimirum montis a Kiss-Gradna septentrionem versus procurventis, atque Nagy-Gradnam pedibus suis immediate subiectam aspicientis, positum fuisse olim fortalicium seu castrum nonmodo nomen loci huius Hradisso et viae, quae infra ipsum Nagy-Gradnam ducit Podhradisso nudum permanens nomenclatio indubium facit. Verum etiam aliqui seniores populi huius a medio saeculi praecedentis vel aliquantum supra aetates suas recensentes fidedigne testificantur, qui dicunt, se rudus et fundamenta grandioris cuiusdam aedificii loco illo dum pecus pascerent non semel aspeticisse. Modo non minimum vestigium dictae antiquitatis, reperitur amplius, dum locus iste a ratro iam subigitur, et semente conseritur*“.

⁴⁴ VARSÍK, Branislav. Boli Tatári roku 1241 na Spiši. In *Spišské mestá v stredoveku*. Košice 1974, s. 29.

⁴⁵ TOGNER, Milan. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Súčasný stav poznania*. Bratislava 1988, s. 57-58. Porov. TURČAN, Vladimír et al. *Románske kostoly. Kultúrne krásy Slovenska I*. Bratislava 2009, s. 81-83.

⁴⁶ LUKAČKA, Ján. *Ludanice 1242 – 1992*. Ludanice 1992; Porov. VIDOVÁ, Lucia. *Šlachtici z Ludaníc a benediktínske opátstvo sv. Kozmu a Damiána v Ludaniciach*. Diplomová práca. Trnavská univerzita v Trnave. Trnava 2004.

⁴⁷ BREZOVÁKOVÁ, Blanka. K pokusu o erigovanie biskupstva na Spiši v polovici 14. storočia. In *Historický časopis*, roč. 57, 2009. č. 3, s. 415-442.

⁴⁸ THEINER, Augustinus (ed.). *Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia. Tomus I*. Romae 1859, s. 570. Porov. SEDLÁK, Vincent (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337*. Trnavae – Romae 2008.

⁴⁹ FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej CDH) IV – 3. Budae 1829, s. 241-243.

⁵⁰ CHALOUPECKÝ, Vaclav. *Staré Slovensko*. Bratislava 1923, s. 208. Porov. CHALOUPECKÝ, Vaclav. *Slovenské diecese a tak řečená apoštolská práva*. Bratislava 1928, s. 13-14.

⁵¹ MIŠÍK, Mikuláš. Vývin cirkevnej jurisdikcie na území Slovenska. In *Kultúra*, roč. 16, 1944, č. 6, s. 389.

⁵² STRÁNSKY, Albert. *Dejiny biskupstva nitrianskeho od najstarších dôb až do konca stredoveku*. Trnava 1933. Porov. ZLATOŠ, Štefan. Dejiny biskupstva nitrianskeho (recenzia). In *Kultúra*, roč. 6, 1933, č. 10, s. 797-798.

kapituly.⁵³ Pozoruhodná je štúdia od S. Paulusovej a I. Gojdiča.⁵⁴ Práve na základe architektonického výskumu ranostredovekého kostola v Otrhánkach (Malá Hradná je asi 7 km severozápadne od Otrhánok) kladú existenciu Malej Hradnej ako cirkevno-správneho centra až do čias Veľkej Moravy a považujú Hradniansky archidiakonát za jeden z najstarších archidiakonátov na území Slovenska v rámci obnovenej cirkevnej organizácie po rozpade Veľkej Moravy. Tento názor vzhľadom na absenciu hodnoverných pramenných dokladov tak písomných, ako aj archeologických možno považovať len za pracovnú verziu autorov. Archivar a historik M. R. Zemene uvažoval nad Malou Hradnou ako nad sídlom archipresbyteriálneho centra na základe obsiahleho výskumu tak Hradnianskeho archidiakonátu, ako aj Nitrianskeho biskupstva.⁵⁵ Historik T. Ortway poukazoval na Malú Hradnú ako na niekdajšie centrum Hradnianskeho archidiakonátu.⁵⁶ Pozíciu Malej Hradnej vo svetle archeologického výskumu hradísk naznačil M. Slivka.⁵⁷ Regionálni historici M. Šišmiš⁵⁸ a M. Hromník⁵⁹ prezentovali zástoj Malej Hradnej v dejinách Bánovskej kotliny sumarizáciou názorov predchádzajúcich autorov. Historik J. Tibenský s J. Dekanom upozornili, že Hradniansky archidiakonát prezrádza v tejto oblasti jestvovanie pohraničnej župy, ktorého sídlom mohla byť Malá Hradná.⁶⁰ D. Kianička vo svojej absolventskej práci pri objasňovaní historického pozadia Topoľčianskeho vicearchidiakonátu (susediaceho s Hradnianskym archidiakonátom) načrtoval, že Malá Hradná bola pravdepodobne kedysi sídlom archidiakonátu.⁶¹ Možno skonštatovať, že jednotliví autori sa na základe vlastného výskumu a presvedčenia ujednotili v tom, že Malá Hradná bola v stredoveku archidiakonátnym centrom. Na základe štúdia archívnych dokumentov nevylučujeme možnosť, že Malá Hradná sa vyvinula z archipresbyteriálneho centra na sídlo archidiakonátu v rámci Nitrianskej diecézy, ako tvrdí M. R. Zemene. Zároveň dodávame, že už v polovici 13. storočia sa na Malú Hradnú viazal len titul archidiakonátneho centra a prvý doložený hradniansky archidiakon Ján z roku 1264⁶² nesídlil v Hradnej, ale ako kanonik – člen Nitrianskej kapituly mal svoje sídlo v biskupskom meste Nitra.

Historické slovanské osídlenie sa viazalo na lokalitu Hradisko (*Garadna*).⁶³ Prieskum v chotánej časti Železník ukázal, že pravdepodobne v stredoveku sa tu ťažila železná ruda.⁶⁴ V roku 1329 je doložená ako Horná Hradná (*superior Garadna*) s hradom Hradná (*locum castris similiter*

⁵³ VAGNER., Jozef. *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*. Nitra 1896, s. 18-25.

⁵⁴ PAULUSOVÁ, Ranostredoveký kostol v Otrhánkach – veľkomoravská tradícia vo výsledkoch výskumu, s. 78-88.

⁵⁵ ZEMENE, Územie Nitrianskej diecézy za feudalizmu, s. 132-155.

⁵⁶ ORTVAY, Tivarad. *Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I.* Budapest 1891, s. 95-97.

⁵⁷ SLIVKA, Michal – PLAČEK, Miroslav. Stredoveké hrádky v okolí Bánoviec nad Bebravou. In *Vlastivedný časopis*, roč. 37, 1988, č. 3, s. 141-143.

⁵⁸ ŠIŠMIŠ, Milan. Z dejín bývalého Trenčianskeho Záhoria. In *Vlastivedný časopis*, roč. 37, 1988, s. 171-177.

⁵⁹ HROMNÍK, Trenčianske Jastrabie v dejinách do roku 2000, s. 11-12.

⁶⁰ TIBENSKÝ, Jozef – DEKAN, Ján. *Slovensko – dejiny*. Bratislava 1971, s. 229.

⁶¹ KIANIČKA, Daniel. *Vicearchidiakonát Topoľčany v stredoveku*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava 1998. Porov. O problematike archidiakonátov písali FÜGEDI, Erich. *Kirkliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei*. In *Studia Slavica*, roč. 5, 1959, s. 363-400. Porov. OSLANSKÝ, Ferdinand. Sídelná ostrihomská kapitula a stredoveké Slovensko. In *Historické štúdie*, roč. 54, 1993, s. 34-54.

⁶² CDH IV – 3, s. 241-243.

⁶³ PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin. *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava 2007, s. 340. Nesprávne uvádzajú, že hrad Hradná sa nachádzal v lokalite Kostolnica, ktorá je v chotári susednej obce Svinná.

⁶⁴ POLÁK, Stanislav. Výskyt magnezitu na Železníku pri obci Trenčianske Jastrabie, okres Bánovce n/ Bebravou. In *Geologické práce*, roč. 7, 1956, s. 137-143.

Garadna vocati),⁶⁵ ktorý bol hlavným hradom panstva Hradná.⁶⁶ Hrad Hradná v chotári obce je doložený aj v roku 1275.⁶⁷ Majiteľom panstva na prelome 12. a 13. storočia bol istý Mikuláš,⁶⁸ ktorý sa často spomína v listinách so svojim synom bánom Bečendom. V listinách z rokov 1243 až 1247⁶⁹ vystupuje už ako *comes*. Ako bán (*banus*) sa znova spomína až v listinách z roku 1269,⁷⁰ 1275⁷¹ a 1287,⁷² teda už po smrti. Posledným vlastníkom panstva Hradná bol Bečendov vnuk Štefan prezývaný Pohan (*magister Stephanus dictus Pugan filius Francisci filii Bechend*).⁷³ Bol to človek, ktorý nadobudol isté akademické vzdelanie a používal titul *magister*. Od rozpadu panstva Hradná v roku 1329 sa jeho obce spomínajú ako súčasť hradného panstva Trenčín v roku 1439⁷⁴ a 1493.⁷⁵

Najstarším písomne doloženým archidiakonom v Hradnej je *magister* Ján z roku 1264. Celá titulácia jeho osoby hovorí, že bol archidiakonom v Hradnej, a zároveň bol aj nitrianskym kanonikom, vyslancom a správcom Nitrianskej kapituly.⁷⁶ Zmienka o jeho osobe sa uvádza v spojitosti s tým, že bol sprostredkovateľom a prítomným svedkom vydania svedectva Ostrihomskej kapituly, že istý Dionýz, kráľovský *servient* (*nobilis de Chermel*), daroval svoj dedičný majetok (*terram suam hereditariam*) Nitrianskej kapitule. Jeho titulácia ozrejmuje, že patril medzi významných cirkevných hodnostárov Nitrianskej kapituly. Keďže bol aj *magistrom* kanonikom, predpokladáme, že zastával určitú učiteľskú funkciu kapitulského kolégia a mal primerané vzdelanie. Do bitky pri Moháči (1526) sú doložení v stredoveku títo hradnianski archidiakoni: v roku 1264 Ján, v roku 1276 Martin,⁷⁷ v roku 1285 Damián,⁷⁸ v rokoch 1307 – 1332 Pavol,⁷⁹ v roku 1347 Peter Stephani,⁸⁰

⁶⁵ NAGY, Ivan (ed.). *Codex diplomaticus Hungaricus andegavensis. Anjoukori okmánytár II.* (ďalej CDA). Budapest 1881, č. 348, s. 396.

⁶⁶ ĎURČO, Marek. Vetva nitrianskych Poznanovcov z Hradnej a Šišova. In *Genealogicko-heraldický hlas*, roč. 18, 2008, č. 1, s. 3-9.

⁶⁷ SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica necnon epistolaria Slovaciae II.* (ďalej RDSI). Bratislava 1980, č. 472, s. 223.

⁶⁸ CDSI 2, č. 247, s. 81-82; č. 248, s. 170; č. 260, s. 177; č. 261, s. 178.

⁶⁹ CDSI 2, č. 140, s. 94; č. 247, s. 169; č. 250, s. 171-172; č. 260, s. 177.

⁷⁰ Štátny archív (ďalej ŠA) v Bytči, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 78, k. 29, konfirmácia listiny z 3. 3. 1521.

⁷¹ RDSI 2, č. 472, s. 223.

⁷² WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár IX.* (ďalej CDAC). Budapest 1871, č. 326, s. 455-456.

⁷³ CDA II, č. 348, s. 394. Porov. CDA III, č. 402, s. 611-614 uvádza sa, že bol z rodu Hont-Poznanovcov.

⁷⁴ TELEKI, Jozsef (ed.). *Hunyadiak kora Magyarországon X.* Pest 1853, č. 21, s. 45. Porov. OPOČENSKÁ, Mária (ed.). *Sloveniká uherských listín v domácím, dvorním a štátnom archívu ve Vídni v období let 1243 – 1490.* Praha 1927, s. 46-47.

⁷⁵ Magyar Országos Léveltár Budapest, D1 19 969.

⁷⁶ CDH IV – 3, s. 241-243: „*magister Ioannes, archidiaconus de Gradna, canonicus Nytriensis, nuncius et procurator capituli Nytriensis.*“

⁷⁷ NAGY, Imre. (ed.). *Codex diplomaticus patrius VI.* (ďalej CDP). Budapest 1876, č. 152, s. 214-215.

⁷⁸ KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II.* (ďalej MES). Strigonii 1882, č. 182, s. 202-203.

⁷⁹ DEDEK, Ludovicus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis III.* (ďalej MES). Strigonii 1924, č. 958, s. 709-710, (4. 12. 1307). Porov. RDSI 1, č. 520, s. 239-240; RDSI 1, č. 291, s. 142 (13. 1. 1318); MES III, č. 197, s. 134-135, (1. 5. 1328).

⁸⁰ RÁBIK, Vladimír (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus II. Regesta supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia. Volumen I (1342 – 1415).* Trnavae – Romae 2009, č. 154, s. 115.

v roku 1357 Mikuláš,⁸¹ v roku 1417 Žigmund,⁸² v roku 1482 Juraj,⁸³ v roku 1492 Bartolomej,⁸⁴ v roku 1494 Ondrej⁸⁵ a v rokoch 1492 až 1495 istý Imrich Marcali.⁸⁶ V roku 1516 sa ako hradniansky archidiakon spomína kanonik Nitrianskej kapituly Blažej.⁸⁷ V 16. storočí sú doložení títo hradnianski archidiakoni: František Karomi (*de Karom*; 1530 – 1531), Demeter Kamonci (1532 – 1551), Ján Zaymus (1548), Peter Bremer (1580 – 1589) a Benedikt Felnémethy (1588 – 1597).⁸⁸

Všetky dohady o existencii farnosti Malá Hradná už v čase Veľkej Moravy v 9. storočí možno pokladať za neodôvodnené, pretože na podporenie tohto tvrdenia nejstávajú žiadne archeologické ani písomné pamiatky. V odbornej literatúre sa len hypoteticky uvažuje o Malej Hradnej ako o misijnom (archipresbyterátnom) centre v čase pokresťančovania Bánovskej kotliny. Okolo polovice 11. storočia vznikol v povodí rieky Bebravy malý pohraničný komitát, ktorý mal zabezpečovať ochranu tohoto územia proti útokom zo severnej časti Trenčianskeho komitátu, ktorá ešte nebola súčasťou Uhorského kráľovstva. Centrom tohto pohraničného komitátu sa stalo hradisko vo Veľkej Hradnej (dnes poloha Hradisko). Keďže cirkevná organizácia bola v tomto čase úzko previazaná so svetskou územnou organizáciou, vznikol na tomto území čoskoro aj samostatný archidiakonát Hradná, ktorý siahal až k rieke Nitre. Najjužnejším miestom archidiakonátu Hradná boli Chynorany a Skačany na začiatku Nitrickej doliny.⁸⁹ V druhej polovici 11. storočia toto územie prešlo zaujímavým vývojom. Územie archidiakonátu Hradná bolo pričlenené k Trenčianskemu komitátu a územie hornej Nitry (komitát Oslany) bolo zahrnuté do Tekovského komitátu. Oblasť Chynorian, Žabokriek, Bielíc, Návojeviec a Skačian bola pričlenená k Nitrianskemu komitátu. Cirkevnosprávne však zostali zmienené obce súčasťou archidiakonátu Hradná.⁹⁰

Hradniansky archipresbyteriát (archidiakonát)

Územie Hradnianskeho archipresbyteriátu (neskoršieho archidiakonátu) bolo do prelomu 11. a 12. storočia vojenským územím. Tento kraj bolo obsadený strážnymi jednotkami Uhrov, Pečenehov, Rusov, Prusov a iných etnických skupín, ktoré spolupracovali so starými Maďarmi. Predpokladáme, že územie Hradnianskeho archidiakonátu do začiatku 12. storočia tvorilo samostatnú malú kráľovskú župu (komitát), ktorá bola v dôsledku zrušenia Nitrianskeho kniežatstva a obnovenia Nitrianskej diecézy pričlenená k Trenčianskemu komitátu (kráľovskej župe). Strediskom tohto malého kráľovského komitátu bol hrad Hradná. Pravdepodobne ide o veľkomoravské hradisko v chotári dnešnej obce Veľká Hradná. Jeho existenciu dokladá aj listina z roku 1329 v podobe ako *locum castris Garadna vocati*.⁹¹

Začiatkom 10. storočia po rozpade Veľkej Moravy nastalo obdobie nestability. Centrálna moc vláducej dynastie Mojžírovcov zanikla, ale stará hradska správa prežíva 10. storočie. Práve ona sa stala východiskom pri budovaní komitátnej administratívy ranofeudálneho Uhorska. Do prvej

⁸¹ CDH XI – 1, č. XX, s. 549-554.

⁸² MALYUSZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevéltár VI.* (ďalej ZO). Budapest 1999, č. 563, s. 190.

⁸³ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 109.

⁸⁴ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 111.

⁸⁵ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 111.

⁸⁶ LUKINICH, Imre (ed.). *A Podmanini Podmaniczky család oklevéltára I.* (ďalej PCsO). Budapest 1937, s. 266-269, č. 116 (23. 8. 1495); s. 225-226 (1492); s. 226-269; č. 116, s. 226-229 (12. 8. 1495).

⁸⁷ PCsO II, č. 54, s. 144.

⁸⁸ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 116-168.

⁸⁹ LUKAČKA, *Chynorany 1243 – 1993*, s. 18.

⁹⁰ LUKAČKA, *Chynorany 1243 – 1993*, s. 18.

⁹¹ CDA II, č. 348, s. 396.

tretejiny 11. storočia sa starí Maďari dostali asi po líniu Hlohovec – Nitra – Lučenec – Rimavská Sobota – Turňa (Michalany). Oblasť stredného Považia nad pohorím Trábeč patrila s najväčšou pravdepodobnosťou do domény Boleslava Chrabrého a patrila pod správu Wroclavskej diecézy. Je ťažko určiť či aj povodie Bebravy v čase prechodnej nadvlády Boleslava Chrabrého patrilo do jeho domínia. Správnosť hypotézy môžu potvrdiť len archeologické výskumy. Po odtiahnutí jeho vojsk azda v prvej tretine 11. storočia toto územie bolo postupne obsadzované jednotkami starých Maďarov, čoho dôkazom sú aj staré názvy obcí po strážnych jednotkách, ktoré prišli so starými Maďarmi: obec Pečeňany po Pečenehoch, Uhrovec po Uhroch, Ruskovce po Rusoch, Prusy po Prusoch. Toto územie na istú dobu bolo pohraničným pásmom medzi Uhorskom a Poľskom zabezpečené zásekmi.

Vznik Hradnianskeho archidiakonátu

Predpokladáme, že po odtiahnutí vojsk poľského kráľa Boleslava Chrabrého z formujúceho sa Uhorského kráľovstva sa v povodí rieky Bebravy vytvoril osobitný archidiakonát so sídlom v Hradnej v rámci Ostrihomskej arcidiecézy. Jeho hranice boli totožné s hranicami pohraničného hradského komitátu, ktorý mal tiež sídlo v Hradnej. Historik V. Stránsky sa domnieva, že vývoj správy archidiakonátov sa opieral o vtedajšie politické rozdelenie hradských fár. Medzi hradskými farami uvádza Trenčín, Hradnú a Nitru. Utvorenie tohto archidiakonátu sa iste opieralo o staršiu tradíciu tohto významného centra. Jeho hranice prebiehali po výrazných horských hrebeňoch a zároveň sa veľmi nemenili. Možno predpokladať, že povodie Bebravy tvoriace samostatný územnosprávny celok (hradský komitát a archidiakonát) sa integrovalo s Trenčianskym komitátom až po obnovení Nitrianskeho biskupstva (pravdepodobne začiatkom 12. storočia). V tom čase sa do novej diecézy, základom ktorej sa stal Trenčiansky komitát, včlenil aj Hradniansky archidiakonát.⁹² Asi na začiatku 12. storočia a v priebehu nasledujúcich desaťročí po inkorporovaní povodia Bebravy do Trenčianskeho komitátu sa z neho stal služnovský obvod. Neskôr v 13. storočí sa z neho vytvoril služnovský okres Trenčianskej stolice. Možno predpokladať, že Hradniansky hrad ako centrum politickej správy v priebehu 12. storočia upadal na význame v tieni hospodársky a mocensky rozvíjajúceho sa Trenčianskeho hradu. Hradná však zostala aj naďalej významným cirkevnosprávnym strediskom v rámci obnovej Nitrianskej diecézy. Archidiakoni vo svojich kompetenciách boli v skutočnosti (okrem svätenia za biskupov) úplnými zástupcami biskupov vo svojich obvodoch s približnou právomocou dnešných biskupských generálnych vikárov.

Kladíme si aj otázku či na Hradnej bolo aj sídlo hradskej fary. Historik A. Stránsky vo svojom diele uvádza, že vývoj správy archidiakonátov sa opieral o vtedajšie politické rozdelenie a povstal z dôležitejších hradských fár. Medzi hradské fary popri Nitre a Trenčíne zaraďuje aj Hradnú.⁹³ Cirkevný historik J. Špirko zaujíma postoj, že sídla týchto farností, keďže ich územia boli rozsiahle, boli obyčajne v dôležitých strategických centrách.⁹⁴ V. Chaloupecký dodáva, že v uhorských prameňoch sa územie komitátu spravidla nazýva ako *parochia castris*.⁹⁵ V roku 1210 sa spomína *praedium Mita in Trinchiniensi parochia*.⁹⁶ Išlo o územie Kostolných Mitíc, ktoré dnes tvoria súčasť obce Trenčianske Mitice. Spomenutý termín *parochia* označuje územie Trenčianskeho komitátu

⁹² ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava 1984, s. 136. Porov. ŽUDEL, Juraj. *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. Bratislava 2010.

⁹³ STRÁNSKY, *Dejiny biskupstva nitrianskeho*, s. 125.

⁹⁴ ŠPIRKO, Jozef. *Cirkevné dejiny II*. Martin 1943, s. 364.

⁹⁵ CHALOUPECKÝ, *Staré Slovensko*, s. 221. Porov. CDA II, č. 348, s. 396 „*item superiore Garadna ibidemque locum castris*“.

⁹⁶ CDS I, č. 164, s. 129.

a zároveň aj trenčianskej hradskej fary. Na základe tohto poznania možno tvrdiť, že prédium Mita (Mitice) pôvodne cirkevno-správne patrilo do Hradnej a zároveň predpokladáme, že tu hradu Hradná zanikla aj veľkofarská organizácia a jej novým centrom sa stal Trenčiansky hrad. Táto listinná zmienka z roku 1210 je aj dôkazom toho, že v priebehu 12. storočia sa povodie Bebravy stalo pevnou súčasťou Trenčianskeho komitátu. Hradná ako cirkevná lokalita bola významná aj z toho dôvodu, lebo hradisko Hradná (*Garadna*) ležalo pri dôležitej komunikačnej ceste, ktorá spájala stredné Považie (okolie kráľovského hradu Trenčín) s biskupským mestom Nitrou. Pravdepodobne ešte pred pádom Veľkej Moravy na hradisku v Hradnej jestvovala významnejšia cirkevno-správna štruktúra (asi archipresbyteriát). Na nej zrejme v 11. storočí vyrástla stredoveká farnosť so sídlom v Malej Hradnej s kamenným kostolom, ktorý bol zasvätený pôvodne Všetkým svätým.

Pri zriaďovaní stredovekých farností na území Hradnianskeho archidiakonátu bolo potrebné rešpektovať aj zákony prijaté uhorským krajinským snemom a uhorskými panovníkmi, najmä kráľmi z dynastie Arpádovcov. Uhorský kráľ svätý Štefan I. (997 – 1038) v knihe mravných ponaučení nabáda svojho syna kráľoviča Imricha aj k tomu, aby mal dostatok úcty k biskupom, ktorí mu môžu byť nápomocní radou.⁹⁷ V druhej hlave prvej knihy zákonov uhorského kráľa svätého Štefana I. je ustanovené, že biskupi majú mať právomoc zabezpečovať, riadiť a spravovať cirkevné veci podľa autority kánonov.⁹⁸ Povinnosťou biskupov bolo zaopatriť chrám tak, aby bol dôstojným sakrálnym objektom na slávenie Božieho kultu, mali sa postarať o jeho požehnanie alebo konsekráciu, o liturgické omšové predmety a knihy i všetko nevyhnutné na slávenie svätej omše. S týmto zákonným ustanovením nepriamo súvisel aj ďalší právny aspekt, že týmto článkom sa pre biskupov vymedzila len duchovná pôsobnosť, kým kráľovi a svetským hodnostárom či iným patrónom sa určilo hmotné zabezpečenie fungovania najmä farských kostolov a novozriadených cirkevných farských obvodov. Na synode v Sabolči v roku 1092 kráľ svätý Ladislav I. (1077 – 1095) nariadil, že každý, kto chce postaviť Bohu kostol, musí ho zabezpečiť primeraným majetkom (*dotem*). Presnejšie sa určuje, že ak staviteľ kostola, teda jeho svetský patrón, ho nezabezpečí náležitým majetkom, má sa k nemu vyslať posol, aby tak urobil, inak bude predvolaný pred biskupský súd. Podľa zákona, ten, kto by dal postaviť kostol a nezabezpečil by ho primeranou základinou a na biskupskom súde by vzdoroval a protirečil, mal byť za svoj vzdor zbičovaný a mal sa podriať kráľovskému súdu.⁹⁹ Latinský pojem *dos* – majetok, znamená teda primerané hmotné a finančné zabezpečenie sakrálneho objektu, ako aj potrebnú výživu pre kňaza a všetky bežné výdavky spojené s chodom farského benefícia. Šiesta hlava ustanovení Sabolčskej synody vraví o spreneverení majetkov cirkevného benefícia kňazom.¹⁰⁰ Siedmy článok zákonných úprav tejto synody z roku 1092 stanovuje, ako majú byť obnovované kostoly a iné sakrálne objekty, ktoré boli zničené a spustošené nejakým nepokojom (*propter seditionem*).¹⁰¹ Nasledujúca zákonná hlava uvádza, že kostoly zanedbané pre svoju starobylosť, teda schátralé, má dať znovuvybudovať a vystavať biskup.¹⁰² V devätnástej hlave ustanovení kráľa svätého Ladislava I. z roku 1092 sa konštatuje, že ak dedičania (*villani*) opustia svoj kostol, teda cirkevný majetok a odídu inam, podľa cirkevného práva a na príkaz kráľa sa títo musia vrátiť späť.¹⁰³ Táto hlava dosvedčuje aj istú pripútanosť dedičanov – far-

⁹⁷ MARSINA, Richard (ed.). *Legends stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice 1997, s. 26-28.

⁹⁸ MÁRKUS, Dezsö (ed.). *Magyar törvénytár 1000 – 1526 évi törvényczikke*. Budapest 1899, s. 20, caput 2.

⁹⁹ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 52, caput 5.

¹⁰⁰ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 52, caput 6.

¹⁰¹ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 52, caput 7.

¹⁰² MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 52, caput 8.

¹⁰³ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 56, caput 19.

níkov k farským benefíciám najmä v záležitosti svojej mobility. Hlava 23. synody v Sabolči hovorí presne, že ak nejaký donátor dá svoje veci alebo majetky jednému kostolu, nesmie ich zo žiadneho dôvodu vymáhať a dať inému kostolu.¹⁰⁴ V nasledujúcej hlave svätý Ladislav I. nariadil, aby kostolné veci, ktoré sa kdekoľvek nájdu, vrátili pôvodnému kostolu.¹⁰⁵ Mimoriadne dôležité právne normy, ktoré sa dotýkali správy hmotného zabezpečenia farností v súvislosti s uplatňovaním patronátneho práva, boli prijaté na krajinskej synode v Budíne pod predsedníctvom uhorského kráľa Ladislava IV. Kumánskeho a za účasti ostrihomského arcibiskupa Vladimíra dňa 22. septembra 1279.¹⁰⁶

Najstaršie farnosti v archidiakonáte Hradná

Medzi najstaršie farnosti na území Hradnianskeho archidiakonátu ešte pred jeho začlenením do obnovej Nitrianskej diecézy začiatkom 12. storočia možno rátať farnosť Malá Hradná, z ktorej si hradniansky archidiakon odvodzoval svoj titul. Ďalej to bola farnosť Otrhánky, zrejme aj farnosť Kšinná s veľmi starobyľým Kostolom svätcov Kozmu a Damiána, farnosť Skačany a možno predpokladať aj farnosť Pravotice s Kostolom Svätého Ducha.

Otrhánky. Archeologický výskum románskeho kostola v Otrhánkach ukázal, že patril medzi najstaršie kostoly v Hradnianskom archidiakonáte.¹⁰⁷ V roku 1466 sa pri introdukcii Ladislava Podmanického do majetku Bánoviec spomínajú kňazi Štefan a Stanislav z Haláčoviec.¹⁰⁸ Predpokladá sa, že jeden z nich pravdepodobne vykonával kňazskú službu aj v starobyľom románskom kostole v Otrhánkach. Niekedy v období baroka došlo k zmene patrocínia miestneho kostola v Otrhánkach.¹⁰⁹

Kšinná. Starobyľý kostol v Kšínnej má patrocínium svätcov východnej cirkvi Kozmu a Damiána, ktorí sú patrónmi lekárov.¹¹⁰ Tento kostol stojí na starom hradisku z praveku.¹¹¹ Jeho približné datovanie sa posúva niekde do polovice 13. storočia. Chránová loď má pretiahnutý polkruhový uzáver presbytéria, ktoré bolo pôvodne zakončené klenbou. V apside a v sakristii sa zachovali pôvodné okná a mreže. V kostole sa nachádza románska kazateľnica z čias stavby a polygonálna kamenná krstiteľnica z obdobia gotiky. Pre starobyľý vzhľad kostola sa historik J. Pöstenyi domnieva, že mohlo ísť aj o sídlo archipresbytera.¹¹² Filiálkou stredovekej farnosti Uhrovec sa stala niekedy pred rokom 1332, pretože v zozname pápežských desiatkov sa neuvádza ako samostatná farnosť. V roku 1352 dal Mikuláš, kastelán hradu Uhrovec, syn bána Dominika, čiastočne vysíd-

¹⁰⁴ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 56, caput 23.

¹⁰⁵ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 56, s. 24.

¹⁰⁶ PETERFFY, Carolus (ed.). *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata. Pars II. Posonii 1742*, s. 91 n. Porov. KOVACHICH, Martinus Georgius. *Codex juris decretalis ecclesiae Hungaricae. Tomus primus*. Pestini 1815, s. 155-158 (kapitola *De jure patronatus privatorum*).

¹⁰⁷ PAULUSOVÁ – GOJDIČ, *Ranostredoveký kostol v Otrhánkach*, s. 78-103. Porov. ZAVARSKÝ, *Slovenské kostoly románske*, s. 31. Porov. TOGNER, *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*, s. 77-78.

¹⁰⁸ PCsO I, č. 36, s. 64-66.

¹⁰⁹ ĎURČO, Marek. Patrocínia kostolov v Nitrianskej diecéze do konca 18. storočia ako prejav miestnej úcty. In *Ružomberký historický zborník*, roč. 2, 2008, s. 114-115.

¹¹⁰ ONDRUŠ, Rajmund. *Dosiahli cieľ. Životopisy svätých usporiadané podľa liturgického kalendára. Druhý vydanie*. Rím 1985, s. 801-802. Porov. RAVIK, Slavomír. *O svätých a patronoch*. Brno 2006, s. 365-366, s. 559-561.

¹¹¹ *Súpis pamiatok na Slovensku II*. Bratislava 1968, s. 154. Porov. TOGNER, *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*, s. 57-58. Porov. KOLLÁR, Daniel (zost.). *Kultúrne krásy Slovenska. Románske kostoly*. Bratislava 2009, s. 80-82.

¹¹² PÖSTENYI, Ján. Cyrilomotedská tradícia na Slovensku. In *Apoštoli Slovienov*. Bratislava 1963, s. 124.

lenú obec Kšinnú do dedičného vlastníctva Pavlovi, synovi Sláva, ktorý v nej mohol vykonávať richtárstvo.¹¹³

Skačany. Skačany patria medzi starobylé lokality pravdepodobne veľkomoravského pôvodu. Dokazuje to aj nález bronzového náramku, na ktorom je zreteľný staromaďarský vplyv v slovanskom prostredí.¹¹⁴ Skačany a Veľké i Malé Bielice sa po prvýkrát spomínajú v listine z roku 1271.¹¹⁵ Hovorí sa v nej, že po vyhorení Nitrianskeho hradu a katedrálneho chrámu požiadal nitriansky biskup Vincent uhorského kráľa Štefana V. (1270 – 1272) o vyhotovenie kráľovského privilégia, ktoré by zahrňovalo súpis všetkých majetkov Nitrianskeho biskupstva, nakoľko listinné doklady zhoreli vpádom vojsk Přemysla Otakara II. Neskorší nitriansky biskup Pascház požiadal Ostrihomskú kapitolu a jej prepošta Tomáša o potvrdenie tohto kráľovského privilégia. Uvádza sa v ňom, že donáciou kráľa svätého Ladislava (1077 – 1095) bola darovaná osada Skačany (*Scachan*), Veľké a Malé Bielice (*utrasque Beluk*) v Nitrianskej stolici a Veľké i Malé Kršteňany (*utrasque Keresnya*) v Tekovskej stolici pre potreby a úžitok Nitrianskej kapituly.¹¹⁶ Historik F. V. Sasinek súhlasil s pravosťou tejto listiny a domnieval sa, že uhorský kráľ svätý Ladislav týmto robil prípravu na obnovenie Nitrianskej diecézy, kým kráľ Koloman jej obnovenie uskutočnil.¹¹⁷ Predpokladá sa, že názov Skačany vznikol z mena nitrianskeho župana Kača. Hodnostári Kača a Deda, synovia Bukvena, podľa zoborskej listiny z roku 1111 boli dlhoročnými nitrianskymi županmi, ktorí okolo roku 1111 dosiahli vek viac ako 80 rokov.¹¹⁸ Predpokladá sa u nich pôvod zo starého rodu Poznanovcov.¹¹⁹ V obci Hradište (pri dnešných Skačanoch) na starobylom majetku nitrianskeho biskupa vznikol románsky kostol asi okolo roku 1100. Bol postavený na mohutnom hradisku lužickej kultúry a je umiestnený z vnútornej strany pod veľkým valom vysokým päť metrov a v základni širokým 60 metrov. Okolo kostola sa rozprestiera cintorín s veľkými kamennými náhrobnými platňami z 11. a 12. storočia. Jednolodový priestor kostola má štvorcovú apsidu a nad emporou (chórom) vežu.¹²⁰ V roku 1310 syn Menolda Abram zvaný Rufus daroval dve osady zvané Kršteňany (*Keresnan*) nitrianskemu biskupovi Jánovi. Oboje Kršteňany susedili v tom čase s biskupským majetkom v Skačanoch (*Zakachan*).¹²¹ V roku 1318 sa spomínajú oboje Kršteňany v susedstve so Skačanmi (*circa villam nostram Scakachan*).¹²² Listina z roku 1321 dokazuje, že Skačany ako biskupský majetok bol spustošený vojskami Matúša Čáka.¹²³ V roku 1332 je doložená fara v Skačanoch spolu s farárom Samsonom, ktorý pápežským kolektorom zaplatil 14 grošov.¹²⁴

¹¹³ WENZEL, Gusztáv (ed.). *Stibor vajda*. Budapešť 1874, č. 142, s. 187-188.

¹¹⁴ UHLÁR, Vlado (ed.). *Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia*. Topoľčany 1988, s. 48.

¹¹⁵ LUKAČKA, Ján. Dve listiny k dejinám Nitry z druhej polovice 13. storočia. In *Nitra v najstarších dokumentoch a písomnostiach (do konca 13. storočia)*. Nitra 2007, s. 82-91.

¹¹⁶ CDH VII – 2, č. 45, s. 149-155.

¹¹⁷ SASINEK, František Vítazoslav. Založenie rím.-kat.biskupstva v Nitre. In *Slovenské pohľady*, roč. 25, 1905, s. 740.

¹¹⁸ CDS I 1, č. 68, s. 63.

¹¹⁹ LUKAČKA, Ján. Najstaršie nitrianske šľachtické rody. In ŠTULRAJTEROVÁ, Katarína (ed.). *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin 1994, s. 102.

¹²⁰ UHLÁR, *Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia*, s. 366.

¹²¹ RDS I 1, č. 765, s. 332.

¹²² RDS I 2, č. 312, s. 151.

¹²³ RDS I 2, č. 662, s. 299.

¹²⁴ SEDLÁK, *Monumenta Vaticana Slovaciae I*, č. 253, s. 57.

Predpoklady erigovania nových farností koncom 12. storočia

Koncom 12. storočia boli položené základy pre konštituovanie ďalších nových stredovekých farností: Kostolné Mitice, ktoré fundoval istý Nádaš a farnosť Motešice, ktorej ochrancami a svetskými patrónmi bol rod Diviackych. V neskoršom období to bol rod Motešických. Možeme predpokladať, že pre založenie farností v Kostolných Miticiach a v Motešiciach boli vytvorené ekonomické predpoklady už koncom 12. storočia, pravdepodobne počas episkopátu nitrianskeho biskupa Eduarda (1169 – 1195). Pri ohraničovaní prédia Bursix v roku 1208 je doložená *terra domini episcopi* dvakrát.¹²⁵ Podľa metácie v prvom prípade ide o darovanú zem nitrianskemu biskupovi v Kostolných Miticiach, na ktorú sa viazala testamentárna fundácia istého Nádaša a v druhom prípade išlo o neskorší biskupský majetok v Dobrašove, ktorý zrejme koncom 12. storočia biskupovi Eduardovi daroval rod Diviackych. Zrejme možno vylúčiť, že už koncom 12. storočia boli zriadené farnosti v Kostolných Miticiach a v Motešiciach. Zatiaľ možno hovoriť len o materiálnom zabezpečení budúcich farností. Je možné, že západná časť Hradnianskeho archidiakonátu koncom 12. storočia bola kristianizovaná a cirkevno-správne riadená práve zo stredovekej farnosti v Malej Hradnej. Pri vytvorení ekonomicko-materiálnych predpokladov na fungovanie novozriadených farností v Kostolných Miticiach a v Motešiciach stála dobrá vôľa miestnych domácich šľachticov a kresťanská zbožnosť. Povolenie na zriadenie nových farností podľa cirkevného práva dával miestny diecézny ordinár. V tom čase ním bol nitriansky biskup Eduard. Prvýkrát sa spomína v roku 1169 ako sufragán ostrihomského arcibiskupa. Bol prítomný na provincionálnom sneme v Ostrihome v roku 1169. Snem sa dotýkal vymedzenia cirkevno-správnych pomerov v Ostrihomskej arcidiecéze.¹²⁶ V roku 1183 sa nitriansky biskup Eduard spomína v kráľovskej listine uhorského kráľa Bela III., ktorou kráľ Belo III. nitrianskej cirkvi daroval tretinu z tržného tribútu v Nitre, z mostného poplatku v Nyárhide (Nové Zámky), z mostného mýta pod Zoborom a z mýta v Turci, ako aj tri solné lode v Szegede.¹²⁷ Uvádza sa aj v roku 1193 ako nitriansky biskup Obrandus (Eduard) v listine kráľa Bela III., ktorou uhorský kráľ daruje trencianskemu hradskému vojakovi Vrazlovi dve prázdne zeme Kameničany a Predmier so Súľovom.¹²⁸ V roku 1194 sa spomína v zozname hodnostárov aj nitriansky biskup Ebrandus (Eduard). Ide o listinu, v ktorej uhorský kráľ Belo III. daroval bánovi Dominikovi zem Pel, ktorú vyňal spod správy hradu Boršod.¹²⁹ Biskup Eduard sa v roku 1195 spomína v zozname hodnostárov v listine, ktorou uhorský kráľ Belo III. potvrdil uskutočnenú donáciu bána Dominika pre podporu kláštora (pustovne) v Marienburgu.¹³⁰ Dňa 1. júna 1198 pápež Inocent III. listinou vydanou v Ríme povolil nitrianskemu biskupovi Eduardovi (*Everardo*), že netreba platiť desiatky z majetkov a veľkostatkov, ktoré vlastnou prácou obhospodaroval a nadobudol.¹³¹ Pri ohraničovaní prédia (kráľovského veľkostatku) Bursix v roku 1208 sa dvakrát spomína pomenovanie *terra domini episcopi* (zem pána biskupa). Podľa ohraničenia zeme možno dedukovať, že ide o majetok nitrianskeho biskupa v Dobrašove a v Kostolných Miticiach.¹³² Predpokladáme, že tieto zeme nadobudol práve nitriansky biskup Eduard. Naposledy sa biskup

¹²⁵ CDSI 1, č. 148, s. 117.

¹²⁶ STRÁŇSKY, *Dejiny biskupstva nitrianskeho od najstarších dôb*, s. 128. Cirkevný historik Jozef Vurum uvádza jeho pôsobenie ako nitrianskeho biskupa v rokoch 1169 až 1197. Porov. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Nitriensis a Christo nato M.D.CCC.XXXI*. Trnava 1831, s. 16.

¹²⁷ CDSI 1, č. 94, s. 89-90.

¹²⁸ CDSI 1, č. 102, s. 94-95. Porov. MARSINA, Richard. Tri state zo slovenskej diplomatiky. Trenčianske listiny z roku 1193, 1229 a 1421 a otázka ich pravosti. In *Historické štúdie*, roč. 3, 1957, s. 275-302.

¹²⁹ CDSI 1, č. 103, s. 96.

¹³⁰ CDSI 1, č. 104, s. 96.

¹³¹ CDSI 1, č. 106, s. 97.

¹³² CDSI 1, č. 148, s. 117.

Eduard spomína v listine Ostrihomskej kapituly v roku 1210, kde sa potvrdzuje, že istý muž Nádaš daroval nitrianskemu biskupovi Eduardovi v rozmedzí rokov 1183 až 1195 štvrtinu svojho majetku v Miticiach (*Mita*).¹³³

Nové farnosti do polovice 13. storočia

Farnosť Motešice. Farnosť v Motešiciach s jej pôvodným jurisdikčným územím sa zriadila až v prvej polovici 13. storočia. Na počiatku pri jej materiálnom fundovaní pravdepodobne stál šľachtic Blažej z Diviak, ktorý je doložený už v listinách z rokov 1208 v súvislosti s ohraničovaním prédia Bursix a v roku 1210 pri ohraničovaní biskupského majetku v Kostolných Miticiach ako *Blasius de Diweg*. Proces fundácie tejto stredovekej farnosti v Motešiciach dnes už ťažko zistiť. Je však isté, že pri jej zriadení stál domáci šľachtický rod Diviackych. Jeho pôsobenie na území dnešných Motešíc je v 13. storočí doložené v rokoch 1208,¹³⁴ 1210¹³⁵ a 1265.¹³⁶ Rod Diviackych sa dostal aj do vojenského konfliktu s veľmožským rodom z panstva Hradná v roku 1275.¹³⁷ Kamenný kostol v Motešiciach bol zrejme postavený už v polovici 13. storočia. Je zaujímavé, že rod Diviackych si vybral za patróna, teda za titul postaveného chrámu, Blahoslavenú Pannu Máriu. Presnejšie stredoveký kostol v Motešiciach bol zasvätený Narodeniu Panny Márie. Zasvätenie kostola v Motešiciach Panne Márii nasvedčuje azda úctu rodu Diviackych k Bohorodičke, pretože aj samotné Uhorsko sa považovalo za mariánske kráľovstvo. Výber patrocínia novozriadenej farnosti mohol byť podmienený rôznymi faktormi. K roku 1309 sa viaže písomná zmienka, ktorá sa dotýkala sporu ohľadom vlastníckeho práva v rodine Motešických, z ktorej vyplýva, že už v tom čase bol v Motešiciach farský kostol.¹³⁸ Fara vyrástla v obci Motešice, ktorá bola vlastne šľachtickým majetkom. Do farského obvodu v 13. storočí patrila Malá Neporadza, Rožňova Neporadza a Bošianska Neporadza. V 14. storočí pribudla Petrova Lehota, ktorá bola založená okolo roku 1346 na emfyteutickom práve (*terra Petri filii Pauli nobilis de Dyuek, quae vocatur Lyhota Petri*).¹³⁹ V tejto obci dal rod Diviackych postaviť Kostol svätého Michala archanjela. Do farského obvodu pribudla dnes už zaniknutá osada Kunova Lehota,¹⁴⁰ Peťovka a biskupský majetok obec Dobrašov. V stredoveku sú doložení traja správcovia farnosti: v roku 1332 farár Ján, v roku 1409 farár Pavol¹⁴¹

¹³³ CDSI 1, č. 164, s. 129-130. Porov. ŠA Nitra, Zbierka cirkevných matrík, matrika Rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice (1714 – 1763), č. 671, s. 13-15. Tu sa nachádza odpis tejto listiny zo začiatku 18. storočia.

¹³⁴ CDSI 1, č. 148, s. 117.

¹³⁵ CDSI 1, č. 164, s. 130.

¹³⁶ CDAC VIII, č. 86, s. 122-123.

¹³⁷ RDSI 2, č. 472, s. 223.

¹³⁸ ŠA Bratislava, Zbierka cirkevných matrík, matrika Rímskokatolíckej farnosti Dolné Motešice (1801 – 1888), č. 634, s. 1 n.: „*Ecclesiam parochialem Also-Motesicensem actu praeexistentem antiquissimam esse, etsi ipsa structura satis demonstrasset ac locus siquidem antiquissimus mos erat ecclesias in collibus cum columnis structurali magis probat documentum anni 1309 quia praeexistit in archivo inclytae familiae Motesiczky vigore cuius anno 1309 motus fuit quaestio de iure possessionatus inter Majtesianos ex quo sequitur ecclesiam parochialem et hanc ipsam iam tunc praeexistisse.*“

¹³⁹ FEKETE NAGY, Antal. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában IV. Trencsén vármegye*. Budapest 1941, s. 167-168.

¹⁴⁰ ZO I, č. 611, s. 60-61. Porov. ŠIŠMIŠ, Milan. Z dejín bývalého Trenčianskeho Záhoria. In *Vlastivedný časopis*, 1988, roč. 37, č. 4, s. 173. Porov. VARSÍK, Branislav. *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemanstva*. Bratislava 1988, s. 127.

¹⁴¹ ĎURČO, Marek – NEMEŠ, Jaroslav: *Miscellanea ecclesiastica Nitriensia I. Quellen zur Geschichte des Bistums Neutra* (ďalej ako MEN I.). Kraków 2007, č. 1, s. 103. Porov. preklad tejto latinskej listiny je

a v roku 1454 farár Marek.¹⁴² V roku 1338 pri ohraničovaní biskupského majetku v Dobrašove sa spomína existencia farského kostola v Motešiciach.¹⁴³ V roku 1358 istý zeman Peter, syn Mikuláša z Motešíc, ktorý zostal bez potomstva v mužskej i ženskej línii, predal polovicu svojho mlyna za dve marky v denároch pre Kostol Panny Márie v Motešiciach. Druhú časť svojho mlyna závetom daroval na úžitok tohto kostola a pre miestneho kňaza.¹⁴⁴ V roku 1379 sa na vrchu Bože (Božiček) spomína zrejme filiálny Kostol svätého Pavla.¹⁴⁵ V roku 1409 zeman z Motešíc: Ladislav, Imrich a Martin spochybnili práva farára Pavla z Motešíc na úžitok a vlastníctvo mlyna, ktorý daroval zeman Peter, syn Mikuláša. Ako svedok sa tu spomína aj farár Mikuláš z Kostolných Mitíc.¹⁴⁶ Dňa 12. septembra 1454 v Trenčíne u verejného notára farár Marek z Motešíc vypovedal o spore medzi richtárom Benediktom, synom Mateja z Bobota a Haškom, synom Imricha, vo veci sporného šoltýstva v Bobote.¹⁴⁷ V roku 1468 sa uskutočnila na území farnosti nová reambulácia majetku nitrianskeho biskupa v Dobrašove.¹⁴⁸ Podľa desiatkového súpisu z roku 1507 do obvodu stredovekej farnosti Motešice patrili okrem Petrovej Lehoty a Petovky aj Bobot i Bobotská Lehota.¹⁴⁹ V roku 1611 sa uskutočnilo stoličné vyšetrovanie vo veci patronátneho práva nad farským mlynom v Motešiciach.¹⁵⁰

Biskupský majetok v Dobrašove. Na tomto území zostáva ešte nezodpovedaná otázka, prečo nitriansky biskup sa nerozhodol zriadiť centrum novej farnosti v Dobrašove, keďže pri ohraničovaní prédia Bursix v roku 1208 sa spomína aj ďalšia *terra domini episcopi*.¹⁵¹ Domnievame sa, že ide o neskorší stredoveký majetok nitrianskeho biskupa v Dobrašove. Nevieme však ani to, akou cestou nitriansky biskup Eduard koncom 12. storočia nadobudol nový majetok na území, ktoré patrilo rodu Diviackych, konkrétne Blažejovi z Diviak. Predpokladáme, že zrejme aj v tomto prípade išlo o šľachtickú donáciu Diviackych. Blížšie okolnosti tejto donácie pre cirkev nepoznáme. Rod Diviackych azda týmto sledoval cieľ, aby sa na ich území v západnej časti Hradnianskeho archidiakonátu zriadila nová farnosť. Farský kostol nebol vybudovaný v Dobrašove, ale na území dnešných Motešíc. Príčinu vidíme v tom, že ráznejšiu aktivitu pri budovaní farnosti, ako aj nového farského Kostola Panny Márie v Motešiciach prejavil domáci rod Diviackych, ktorý bol zabezpečený početnými majetkami. Prédium pre obdobie 11. až 13. storočia sa charakterizuje ako zemepánske hospodárstvo, na ktorom zemepán hospodáril vo vlastnej réžii.¹⁵² Je možné, že toto prédium slúžilo ako stredisko, na ktorom sa sústreďovali cirkevné desiatky z okolitých osád, a potom sa z Dobrašova posielali do Nitry. S označením ako *possessio Dabras* sa stretávame aj v roku 1338.¹⁵³ V tejto listine sa aj geograficky určuje chotárna hranica tohto prédia. Prédium Dobrašov sa spomína ako majetok nitrianskeho biskupa aj v roku 1346. V listine zo dňa 9. 7. 1379 prepísanej do kráľovského privilégia zo dňa 18. 5. 1468 sa veľmi podrobne určujú hranice tohto

uverejnený v knihe od HOLKA, Jozef. *Pamäť jednej farnosti. Pohľad do histórie farnosti Motešice*. Motešice 2006.

¹⁴² ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 181, k. 72.

¹⁴³ FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 111.

¹⁴⁴ MEN I, č. 1, s. 103.

¹⁴⁵ DAN, f. Nitrianska kapitula, fasc. VIII, č. 4, listina 1379/18. 4. 1468.

¹⁴⁶ DAN, f. Archív nitrianskeho biskupa, vecná skupina Intranea, 460. fasc. Fara v Motešiciach 1409 – 1782.

¹⁴⁷ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 181, k. 72. Porov. MEN I, č. 2, s. 106-107.

¹⁴⁸ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, č. 23, s. 420-427.

¹⁴⁹ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 195, k. 76, desiatkový register z 1507.

¹⁵⁰ ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Possessiones, fasc. Dolné Motešice (1590 – 1765).

¹⁵¹ CDS I, č. 148, s. 117.

¹⁵² HABOVŠŤIAK, Anton. *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava 1985, s. 46.

¹⁵³ FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 111.

prédia.¹⁵⁴ Obec Dobrašov prestala byť majetkom nitrianskeho biskupa v roku 1693, keď ju predal motešickému šľachticovi Pavlovi Motešickému.¹⁵⁵

Farnosť Kostolné Mitice. Územie novozriadenej farnosti Kostolné Mitice bolo vnútorne nesúrodé a nejednotné. Miestni šľachtici (Vadislav a jeho príbuzní), ktorí boli svedkovia ohraničovania biskupského majetku v Miticiach v roku 1210, nemali dostatok materiálno-ekonomických prostriedkov na fundovanie novej farnosti a vybudovanie nového kostola, preto celá aktivita zostávala na nitrianskom biskupovi. Územie dnešného Trenčianskeho Jastrabia (presnejšie Višňového) bolo ešte začiatkom 13. storočia neskultivovaným územím. Tu už v roku 1210 žil hradský vojak Sokol (jobagión), ktorý sa zúčastnil ako svedok biskupskej komisie spolu s Vadislavom, Blažejom z Diviak i s pristaldom Gothardom.¹⁵⁶ Predpokladáme, že na počiatku oboch farností (Kostolných Mitíc i Motešíc) stáli šľachtické fundácie z konca 12. storočia. Pre zriadenie centra farnosti nevybrali Dobrašov, ale územie Motešíc, a to po vzájomnej dohode rodu Diviackych a nitrianskeho biskupa. V prípade Kostolných Mitíc drobní šľachtici nemali dostatok prostriedkov na vybudovanie samostatnej farnosti a farského kostola, preto na biskupskom majetku aktivitou diecézneho ordinára Jána (1210 – 1223) vyrástla stredoveká farnosť. K farnosti Kostolné Mitice bolo pripojené aj územie dnešného Trenčianskeho Jastrabia (Višňového), pretože už roku 1210 hradský vojak Sokol nitrianskemu biskupovi Jánovi predal jedno poplužie pôdy za sedem mariek. Zmienka o tejto kúpno-predajnej transakcii v listine z roku 1210 svedčí o tom, že nitriansky biskup zrejme rátal už v roku 1210 so zriadením farnosti na šľachtickom majetku v Miticiach (*praedium Mita*). Možno to vysvetliť aj tým, že pôvodná testamentárna fundácia Nádaša z konca 12. storočia materiálne a ekonomicky nepostačovala na vytvorenie a zriadenie novej farnosti s dostatočným hospodárskym zabezpečením pre miestneho kňaza. Treba brať do úvahy aj nedostatočný ekonomický potenciál jednotlivých šľachtických rodov na území Mitíc a ich partikulárne záujmy. Azda aj z týchto dôvodov nitriansky biskup na svojom majetku za pomoci miestnych veriacich dal postaviť farský Kostol svätého Juraja, ktorého sa stal aj svetským patrónom. Podobne vyrástol aj stredoveký Kostol svätého Michala archanjela v Biskupiciach pri dnešných Bánovciach nad Bebravou.¹⁵⁷

Zeman Nádaš, ktorý sa spomína v listine z roku 1210, pravdepodobne svoj šľachtický majetok v Miticiach (*praedium Mita*) nadobudol za nejaké vojenské zásluhy v kráľovskom vojsku. Nasvedčovalo by to aj neskoršie zasvätenie farského kostola v Kostolných Miticiach svätému Jurajovi. Pretože nemal mužských potomkov, teda právoplatných dedičov, štvrtinu svojho majetku v Miticiach odkázal koncom 12. storočia nitrianskemu biskupovi Eduardovi formou testamentu. Predpokladáme, že pri koncipovaní a zostavovaní testamentu stála aj nejaká duchovná osoba, kňaz či iný klerik. Odkázanie svojho časného hmotného majetku cirkvi sa v stredoveku považovalo za prejav najvyššej zbožnosti a úcty k Bohu i k cirkvi. Zrejme tento testament bol určite vyhotovený v písomnej podobe, lebo už v roku 1210 pri novom ohraničovaní biskupského majetku na území Kostolných Mitíc okrem ústneho svedectva kráľovského pristalda Gotharda, syna Cherubína z Branča, sa použil testament Nádaša na bližšie špecifikovanie a určenie hraníc biskupského majetku v Kostolných Miticiach. Udialo sa tak už za nového nitrianskeho biskupa Jána (1210 – 1223). Predpokladáme, že v rozmedzí rokov 1210 až 1241 bola zriadená farnosť v Kostolných Miticiach a postavený Kostol svätého Juraja. Obec Kostolné Mitice dostala odlišovacie prívrastok podľa kostola ako dominantnej stavby obce.¹⁵⁸ Od konca 12. storočia boli majetkom

¹⁵⁴ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, č. 23, s. 420-426.

¹⁵⁵ ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Possessiones, fasc. Dobrašov, listinný materiál z roku 1693. Porov. VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 477.

¹⁵⁶ CDS I, č. 164, s. 130.

¹⁵⁷ RDS I, č. 826, s. 362. Porov. RDS I, č. 1012, s. 440.

¹⁵⁸ HROMNÍK, *800 rokov Trenčianskych Mitíc*, s. 11-12.

nitrianskeho biskupa vďaka testamentárnemu odkazu bezdetného šľachtica Nádaša, ktorého závet zrejme pri požiari Nitrianskeho hradu v roku 1271 zhorel.¹⁵⁹ V roku 1208 sa Kostolné Mitice uvádzajú ako *terra domini episcopi*,¹⁶⁰ v roku 1210 *praedium Mita*,¹⁶¹ v roku 1269 ako *terra episcopi Nitriensis*,¹⁶² v roku 1318 ako *terra Miccha*,¹⁶³ v roku 1332 *Mica*,¹⁶⁴ v roku 1396 *Felseumitha seu Lukachmitaya*,¹⁶⁵ v roku 1409 ako *Mitta*,¹⁶⁶ v roku 1505 ako *Eghazasmytha*,¹⁶⁷ v roku 1507 ako *Mitta*¹⁶⁸ a v roku 1518 ako *Mitta ecclesiae*.¹⁶⁹ V roku 1396 predikát *Felseumitha seu Lukachmitaya* označuje geografické situovanie Kostolných Mitíc. Kostolné Mitice sú v tejto listine označené ako Horné Mitice, čiže Lukáčove Mitice. Lukáč mal pravdepodobne spolu s nitrianskym biskupom nejaký majetkový podiel v Horných Miticiach. V roku 1505 maďarizovaná podoba *Eghazasmytha* je odvodená od slova egyház, čo znamená kostol či cirkev. V roku 1518 sú doložené v latinizovanej podobe ako *Mitta ecclesiae*, pretože *ecclesia* označuje kostol a cirkev.

Farnosť Dolné Ozorovce. Ďalšou stredovekou farnosťou na území Hradnianskeho archidiakonátu, ktorá bola zriadená pravdepodobne pred tatárskym vpádom, boli Dolné Ozorovce. V roku 1232 za vojenské zásluhy kráľ Ondrej II. (1205 – 1235) odmenil svojho vojaka Hotslava zemou Ozor (dnešné Ozorovce) vo výmere troch popluzí.¹⁷⁰ Na tomto území vyrástla stredoveká farnosť s farským Kostolom Nanebovzatej Panny Márie. Možno sa domnievať, že to bolo najmä z dôvodu rozšíreného stredovekého kultu Panny Márie v tomto regióne, čo mohlo motivovať aj svetského fundátora tejto farnosti. Farnosť aj s kostolom mohla byť zriadená len so súhlasom diecézneho ordinára – nitrianskeho biskupa. Môžeme teda hovoriť, že opäť išlo o šľachtickú fundáciu. Jej bližšie okolnosti i proces tejto fundácie nepoznáme. Snáď samotným fundátorom tejto farnosti bol Hotslav. Majetok Ozor (Ozorovce) pôvodne patril k majetkom Trenčianskeho hradu. Po uskutočnení donácie v roku 1232 hradský vojak Hodslav získal túto pôdu za vojenské zásluhy. Bolo to územie ešte nerozdelených Ozoroviec, ktoré sa v neskoršej dobe rozčlenili na Dolné a Horné Ozorovce. Časť Dolné Ozorovce sa vyvinula ako farská obec so stredovekým kláštorom. Kláštor stál na vyvýšenine v časti zvanej Kalvária.¹⁷¹ V roku 1332 sa tu spomína farár Štefan, ktorý zaplatil tri groše. V roku 1404 johaniti z kláštora sv. kráľa Štefana v Ostrihome dali svoj majetok v Ozorovciach do prenájmu miestnemu zemanovi Filipovi Ozorovskému.¹⁷² V 15. storočí františkáni získali kláštor od johanitov, ktorí tu pôsobili asi až do roku 1545, keď sa v poslednej správe

¹⁵⁹ CDH VII – 2, č. 45, s. 151-152. O vypálení Nitrianskeho hradu vojskami Přemysla Otakara II. hovorí aj listina zo 17. 8. 1285. Porov. KNAUZ, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II*, č. 182, s. 202-203; CDH V – 3, s. 296-299; VURUM, *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*, s. 217-223; VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetehez*, č. 7, s. 381-383.

¹⁶⁰ CDS I, č. 148, s. 117.

¹⁶¹ CDS I, č. 164, s. 129-130. Porov. ŠA Nitra, Zbierka cirkevných matríc, matrika Rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice (1714 – 1763), č. 671, s. 13-15. Tu sa nachádza odpis tejto listiny zo začiatku 18. storočia.

¹⁶² ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 78, k. 29, listina z 3. 3. 1521.

¹⁶³ RDS I, č. 312, s. 151.

¹⁶⁴ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tomus I.* Budapestini 1887, s. 199-200.

¹⁶⁵ FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 155.

¹⁶⁶ MEN I, č. 1, s. 103.

¹⁶⁷ FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 155.

¹⁶⁸ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 195, k. 76, desiatkový register z 1507.

¹⁶⁹ ŠA Bratislava, f. Rod Mitických z Trenčianskych Mitíc, listiny.

¹⁷⁰ CDS I, č. 396, s. 283.

¹⁷¹ OBERT, Štefan. *750 rokov Horných Ozoroviec*. Topoľčany 1982, s. 6.

¹⁷² ZEMENE, Marián. Historický vývoj pripojených obcí. Ozorovce. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Bánovce nad Bebravou 1232 – 2002*. Martin 2002, s. 304.

o kláštore píše, že ozbrojenci vydrancovali miestny kláštor a zabili kňaza Juraja Kopernického. Existencia samostatnej farnosti v Dolných Ozorovciach je doložená aj v desiatkovom súpise z roku 1507 a v rokoch 1509 až 1524 sú zaznamenaní kňazi Peter a Kliment pri majetkovoprávnych záležitostiach.¹⁷³

Systém kláštorov a malých eremitických lokalít na území stredného Považia i v Hradnianskom archidiakonáte zatiaľ ešte nie je dostatočne preskúmaný. Z dôvodu nedostatku písomných správ i archeologických nálezov dávame existenciu kláštora v Dolných Ozorovciach do nepriamej súvislosti so stredovekým kláštrom Menších bratov františkánov v Trenčíne pri Kostole Svätého Ducha¹⁷⁴ i s kláštrom v Mníchovej Lehote v miestnej lokalite Kostolec.¹⁷⁵ Termín kostolec označuje existenciu menšieho kostola, kostolíka.¹⁷⁶ Ešte v 18. storočí je zaznamenaná tradícia o existencii Kostola Nanebovzatej Panne Márii v Dolných Ozorovciach, ktorý v stredoveku patril nejakej reholi.¹⁷⁷ Na mieste pôvodného minoritského kláštora v Trenčíne stál johanitský kláštor s Kostolom Svätého Ducha, o ktorom sa zmieňujú aj viaceré novoveké archívne pramene.¹⁷⁸ O existencii pôvodného minoritského kláštora v Trenčíne (*claustrum conventus fratrum minorum castris sive loci de Trenchinio Nitriensis dioecesis*) jestvuje listina zo dňa 28. 6. 1372, ktorú v tomto kláštore vydal nuncius a pápežský legát v Uhorsku Ján, patriarcha z Alexandrie.¹⁷⁹ Najnovší výskum dokazuje, že

¹⁷³ ZEMENE, Historický vývoj pripojených obcí, s. 307.

¹⁷⁴ KARÁCSONYI, János. *Szt. Ferencz rendjétek története Magyarországon 1711-ig*. Budapest 1923, s. 286-287. Regionálny historik v Trenčíne Jozef Branecký sa o tomto kláštore v Trenčíne zmieňuje aj v článkoch publikovaných v periodiku *Trenčan*, konkrétne: *Trenčan*, roč. VI, 7. 9. 1929, č. 37, s. 3-4; *Trenčan* 18. 5. 1929, roč. VI, č. 21, s. 2-3; *Trenčan*, roč. VI, 8. 6. 1929, č. 24, s. 4. Porov. VAVRUŠ, Ján. Johaniti a františkáni v Trenčíne. Historické a topografické súvislosti archeologického nálezu pri stavbe ČSOB. In *Trenčianske noviny*, roč. 39, 11. 8. 1998, č. 33, s. 11; VAVRUŠ, Ján. Mužské rytierske rehole – johaniti a františkáni v Trenčíne. In *Sme*, 7. 3. 1998. Príloha Regióny, s. 3. Porov. ĎURČO, Marek. Kostoly ako sakrálne objekty vo farnostiach na strednom a hornom Považí na prelome 17. a 18. storočia. In *Vlastivedný zborník Považia*, 2009, č. 24, s. 42 (pozri poznámky č. 287 a 288).

¹⁷⁵ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 118/I, kanonická vizitácia Rímskokatolíckej farnosti Soblahov z 3.3.1829 zaznamenáva túto tradíciu: „*In filiali Barath Lehota prostant rudera quaedam in colle Kosztolec dicto, traditione vulgi olim religiosum claustrum ibidem existitisse fertur*“. Porov. KÚTNIK, Jozef. O pôvode pustovníka Svorada (K počiatkom kultúrnych dejín Liptova). In *Nové obzory*, roč. 11, 1969, s. 68. Porov. HROMNÍK, Milan. *Po stopách kláštora pod Inovcom*. Trnava 1999. Porov. ĎURČO, Marek. K najstarším dejinám Mníchovej Lehoty a k problematike existencie johanitov. In *Považie*, jún 1999, s. 7. Porov. BERNÁTOVÁ, Viera. Najstaršie dejiny. In KJACOVÁ, Eva (ed.). *Mníchova Lehota 740*. Mníchova Lehota 2009, s. 53-54.

¹⁷⁶ *Historický slovník slovenského jazyka II*. Bratislava 1992, s. 113.

¹⁷⁷ „*Perpetua fert traditio, fuisse ecclesiam hanc ordinis cuiusdam religiosi florentibus Ungariae rebus, dicatam autem fuisse gloriosae Coelorum Reginae in Coelos assumptae*“. Porov. Porov. ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Verejnosprávne písomnosti, VI. Náboženské písomnosti, E. Kanonické vizitácie, inv. č. 1274, kanonická vizitácia farnosti Bánovce nad Bebravou 30. 6. 1729, č. 1.

¹⁷⁸ DAN, kanonická vizitácia farnosti Trenčín biskupa Jána Gustíniho z roku 1766, tomus I, s. 264 n. Porov. DAN, vizitácia archidiakonátu Trenčín 1674/1675, s. 177: „*Habetur alia ecclesia in suburbio cum cemeterio semidiruto dedicato ut dicitur Sancto Spiritui ex parte ruinoso. In qua nulla habeantur apparamenta, praeter unam campanam. Fuit haec ecclesia olim minoritarum. Bona ad monasterium spectantia sunt distracta*“. Porov. Archív Matice slovenskej v Martine, Zbierka Komárno – zbierka rukopisných kníh 1687 – 1920, k. 1, č. 4: BAKOŠ, Jozef: *Historica descriptio tritium fatorum atque vicissitudinum, ecclesiam augustanae confessionis evangelicam Trenchiniensem ab anno 1569 usque 1790 ferientium ex authenticis protocollis et ex coaevis diplomaticis fontibus in forma epithome eruderata in lucem edita* (rukopis asi z roku 1790), s. 23: „... *templum, in suburbio situm, quod olim fuit patrum franciscanorum strictionis observantiae, demum datum minoritis anno 1301, ut habetur in synodo Pázmányiana*.“

¹⁷⁹ CDH IX – 4, č. CCXXXVII, s. 410-417.

tento kláštor v Trenčíne už stál v roku 1272 podľa svedectva súpisu kláštorov, ktorý dal vyhotoviť svätý Bonaventúra. Kláštor v Trenčíne patrilo spolu s kláštorami v Nitre, Trnave a Slovenskej Lupči jursidické pod kustódiu v Ostrihome.¹⁸⁰ Pobyt patriarchu Jána v Trenčíne uvádza aj polyhistor Matej Bel v Notíciách Trenčianskej stolice.¹⁸¹

Farnosť Prusy. K starobylým farnostiam Hradnianskeho archidiakonátu, ktoré vznikli ešte pred tatárskym vpádom, možno zaradiť ešte farnosť v obci Prusy. Pomenovanie obce je odvodené od cudzorodého etnika Prusov. Prítomnosť pruského živlu v Trenčianskej stolici naznačujú obce Prusy (1208) a Pruské (1244). Dá sa predpokladať, že etnikum pohanských Prusov sa dostalo na územie Trenčianskej stolice v období, keď územie Slovenska bolo súčasťou vojenskej okupácie poľského kniežata Boleslava Chrabrého (1000 – 1018). Je možné, že spomenutý panovník na zabezpečenie svojej moci v tomto priestore usadiť niekoľko príslušníkov etnika.¹⁸² Územie Hradnianskeho archidiakonátu k Uhorskému kráľovstvu bolo pripojené niekedy za kráľa sv. Štefana I. (997 – 1038). Po kanonizácii prvých uhorských svätcov v roku 1083, medzi ktorými bol aj sv. Štefan, sa oficiálne začal šíriť kult svätého Štefana, uhorského kráľa ako patróna a zakladateľa Uhorského kráľovstva. Predpokladáme, že v strážnej osade Prusov niekedy v polovici 12. storočia bola zriadená samostatná farnosť s farským kostolom, ktorý bol zasvätený uhorskému kráľovi svätému Štefanovi. Presnejšie podmienky konštituovania tejto starobylej farnosti sa nedajú bližšie zistiť. Možno sa domnievať, že iniciátorom zriadenia tejto farnosti mohol byť aj samotný uhorský panovník po vzájomnom konsenze s nitrianskym biskupom. V prvej historicky doloženej listine o jestvovaní obce Prusy sa spomína cesta vedúca z Prusov (*via de Prus*).¹⁸³ V roku 1389 je obec doložená ako *Pruzy* a v jej chotári sa nachádzala aj obec Uhrovica (*Whroniche*).¹⁸⁴ V roku 1419 sa obec spomína ako *Pruz*,¹⁸⁵ v roku 1481 ako *Prwz*,¹⁸⁶ podobne aj v rokoch: 1495 (*Prwz*),¹⁸⁷ 1497 (*Prwz*),¹⁸⁸ 1499 (*Prwz*)¹⁸⁹ a v roku 1501 (*Prwz*).¹⁹⁰ V roku 1506 Prusy v historickom názve boli spojené s obcou Lútov ako *Prwzlythow*.¹⁹¹ V rokoch 1524¹⁹² a 1529¹⁹³ je obec doložená s názvom *Prwz*.

¹⁸⁰ KNAISZ, Michael. *Chronologico-provinciale ordinis fratrum minorum s. Francisci conventualium provinciae Hungariae, et Transilvaniae, nunc s. Elisabeth reginae nuncupatae*. Posonii MDCCCIII, s. 313.

¹⁸¹ ŠA Nitra, *Matthiae Belii Notitia Hungariae novae historico-geographicae partis primae cis-Danubianae. Tomus quintus*, s. 233-234 (rukopis Aurela Rutšeka). Porov. Knižnica Trenčianskeho múzea v Trenčíne, inv. č. 4907, č. 1/61-K, Bel, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus quintus complectens comitatum Trentiniensem ex manuscripto Antonii Kerekes describentis, et ex commentariis Ioannis Kerekes hanc copiam paravit Aurelius Rutsek Bystricensis*, s. 150-151. Zároveň v tomto istom rukopise na str. 182 je mapka mesta Trenčina, kde je zakreslená pozícia kláštora minoritov (*templum minoritorum*). Viac svetla by do tejto problematiky vniesol výskum zachovaných rukopisov Notícií Mateja o Trenčianskej stolici.

¹⁸² MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin 2006, s. 415.

¹⁸³ CDS I, č. 142, s. 117. Porov. CDP VII, č. 4, s. 4. Porov. Faksimile tejto listiny sú uverejnené v knihe od KRAJČOVIČ, Rudolf. *Svedectvo dejín o slovenčine*. Martin 1980, s. 44. Porov. FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 176. Slovenský preklad listiny je uverejnený v knihe DVOŘÁK, Pavol (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana*. Bratislava 2007, č. 28, s. 84-86.

¹⁸⁴ WENZEL, Gusztáv (ed.). *Stibor vajda. Életrajzi tanulmány*. Budapest 1874, č. 10, s. 55.

¹⁸⁵ VARSÍK, Branislav. *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemanstva*. Bratislava 1988, s. 136.

¹⁸⁶ PCsO I, č. 83, s. 150-151.

¹⁸⁷ PCsO I, č. 146, s. 266-269.

¹⁸⁸ PCsO I, č. 161, s. 306-309.

¹⁸⁹ PCsO I, č. 176, s. 337-338.

¹⁹⁰ PCsO I, č. 195, s. 379-380.

¹⁹¹ PCsO I, č. 251, s. 486-489.

¹⁹² PCsO II, č. 123, s. 306-309.

¹⁹³ PCsO II, č. 175, s. 428-430.

Farnosť Dežerice. Farnosť v Dežericiach s Kostolom svätého Martina vznikla niekedy v prvej polovici 13. storočia. Osada Dežerice je listinne doložená prvýkrát ako *terra Desir* v roku 1208¹⁹⁴ a v roku 1232 ako Sdysir pri ohraničovaní šľachtického majetku v Dolných Ozorovciach.¹⁹⁵ Osada mala odvodený názov od osobného mena Dezider. Nie je vylúčené, že jeho potomkovia darovali určitú majetkovú čiastku cirkvi ako prejav kresťanskej zbožnosti a úcty, aby na nej mohla vyrásť stredoveká fara s kostolom, ktorý zasvätili svätému Martinovi. Drobnou fíliou bola osada Vlčkov (1388).¹⁹⁶ Patrocínium farského kostola venované svätému Martinovi patrí medzi najstaršie patrocíniá. V ranom stredoveku malo misijný charakter. V gotickom období nadobudlo stavovský charakter. Svätý Martin bol pokladaný za patróna rytierov a šľachty. Ako vojak sa stal ochrancom vznikajúcich šľachtických sídel a strážnych miest. Pri voľbe svätého Martina za patróna miestneho kostola sa mohla uplatniť vôľa zemepána ako svetského fundátora v dôvere, že bude požívať jeho osobitnú dôveru. Zem Dežerice sa spomína v roku 1208 pri reambulovaní biskupského majetku *Bursix*. Vtedy vznikol právny a majetkový spor medzi nitrianskym biskupom a istým trencianskym šľachticom Benediktom. V roku 1232 pri ohraničovaní Ozoroviec sa na východnej strane reambulovaného majetku nachádzali Dežerice.¹⁹⁷ V roku 1332 je doložená existencia farnosti, keď miestny farár Ján zaplatil desať grošov. Prvý známy dekan v dekanáte Malá Hradná istý Ladislav (*presbyter*) z Dežeríc je doložený v listine zo dňa 6. 8. 1388.¹⁹⁸ V roku 1484 bol miestny farský Kostol sv. Martina prestavaný v gotickom štýle.¹⁹⁹ Obec od svojich počiatkov patrila medzi obec kuriálneho typu.²⁰⁰ Miestni zemanovia ako svetskí patróni sa príkladne starali o zveladenie farského kostola, čo dokazuje aj listina z roku 1593.²⁰¹

Farnosť Vysočany. Táto starobylá farnosť svätého Martina vznikla niekedy pred tatarským vpádom. Podobne ako v Dežericiach aj farský kostol vo Vysočanoch mal charakter stredovekého stavovsko-rytierskeho patrocínia. Vysočany sú listinne doložené už v roku 1232.²⁰² Pravdepodobne už koncom 12. storočia boli vo vlastníctve hradských vojakov Trenčianskeho hradu (*villa Vyssian que est iobagionum castris Trencyn*). Tento starý zemiansky rod Trenčianskej stolice Vysočianskych patrí medzi najstaršie. V roku 1232 pri ohraničovaní osady Nedašovce, z ktorej kráľ Ondrej II. udelil Maradichovi, kráľovskému taverníkovi, tri poplužia pôdy, sa uvádza pozoruhodný údaj o existencii osady, ktorá bola majetkom križiakov svätého kráľa (*est cruciferorum sancti regis*). Je celkom pravdepodobné, že bola vo vlastníctve špitálskeho rádu johanitov,²⁰³ ktorí boli aj v Dolných Ozorovciach a v Trenčíne. Tento názor utvrdzuje aj prítomnosť starobylého patrocínia kostola v Pravoticiach, ktorý bol zasvätený Svätému Duchu. Pravotice sú doložené tiež v tejto listine z roku 1232 ako *villa Provta*, ktorá od západu susedila s majetkom križiakov. Samotné

¹⁹⁴ CDSI 1, č. 148, s. 117.

¹⁹⁵ CDSI 1, č. 396, s. 283.

¹⁹⁶ MÁLYUSZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevéltár I.* (ďalej ZO). Budapešť 1951, č. 685, s. 68-69. Porov. FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 118.

¹⁹⁷ CDSI 1, č. 396, s. 283.

¹⁹⁸ ZO I, č. 685, s. 68-69.

¹⁹⁹ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 18/I., k. 13, kanonická vizitácia farnosti Dežerice 17. 5. 1829. Porov. ĎURČO, *Patrocíniá kostolov v Nitrianskej diecéze do konca 18. storočia*, s. 106.

²⁰⁰ VARSÍK, *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemianstva*, s. 110. Porov. MARTINICKÝ, Miroslav. Poznámky ku kríze zemianskeho stavu v 16. a najmä v 17. storočí. In KOVAČKA, Miloš et al. (eds.). *Zemianstvo na Slovensku v novoveku I. Postavenie a majetky zemianskych rodov*. Martin 2010, s. 31-50.

²⁰¹ MEN I, č. 3, s. 108-112.

²⁰² CDSI 1, č. 391, s. 279-280.

²⁰³ SLIVKA, Michal. Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na krížovnícke rády). In *Archaeologica historica*, roč. 12, 1987, s. 383-401.

Pravotice v tom čase boli majetkom Martina a Leustacha, synov Mikuláša, čo potvrdzuje prítomnosť tohto rodu v tejto lokalite už v druhej polovici 12. storočia. Je pozoruhodné, že podobné patrocínium Svätého Ducha má aj stredoveký farský kostol v Uhrovci. Vizitačný protokol z roku 1829 zaznamenáva, že farnosť sa spomína aj v listine z roku 1407 vo veci rozdeľovania majetkov rodiny Vysočianskych. Dodáva, že v čase reformácie nebola zasiahnutá reformáciou. Tá istá vizitácia zaznamenáva, že filiálny kostol v Pravoticiach, ktorý bol kedysi zasvätený Svätému Duchu, mal vo zvonici starobylý gotický zvon o váhe dvoch centov. Vizitácia tiež uvádza tradíciu, že kostol v Pravoticiach si postavili pred viac ako 400 rokmi farníci z Pravotíc a Brezolúp.²⁰⁴

Tatársky vpád v roku 1241. Po prehratej bitke pri Slanej, keď bolo porazené uhorské vojsko vedené kráľom Belom IV. (1235 – 1270), severný prúd Tatárov pod vedením Ordu prenikol cez Sliezsko, kde v bitke pri Lehnici porazil Henricha Pobožného. Odtiaľ cez moravsko – sliezske priesmyky prenikol na stredné Považie do okolia Trenčína. Hrad Trenčín sa udatne ubránil pod vedením župana Bohumíra. Obrancov Trenčianskeho hradu menovite Neveru, Budu, Orcirada, Raška, Radilu a Domislava, ktorých viedol župan Bohumír, uhorský kráľ Belo IV. v roku 1243 povýšil do stavu hradských vojakov (*inter iobagiones castris memorati*).²⁰⁵ V bitke pri Slanej padol aj nitriansky biskup.²⁰⁶ Jeden tatársky oddiel niekedy v máji alebo v júni roku 1241 prenikol do Hradnianskeho archidiakonátu, kde Tatári vyplienili osadu Višňové v chotári dnešného Trenčianskeho Jastrabia v údolí potoka Svinica. O tomto vpáde máme nepriamu zmienku v listine z roku 1269.²⁰⁷ V nej sa píše, že trenčiansky župan Jakub v roku 1269 hradskému vojakovi Reinoldovi, synovi Reinolda, dal za vojenské zásluhy vypálenú osadu Višňové (*Wyssno vocatam sufficientem duobus aratris et non ultra vacua omnino et habitatoribus destituta a tempore Tartarorum*).²⁰⁸ Tatári vyplienili väčšiu časť územia Hradnianskeho archidiakonátu a pokračovali smerom na Nitru.

Správa majetkov nitrianskeho biskupa koncom 13. storočia. Nitriansky biskup už koncom 13. storočia mal svoje majetky v Kostolných Miticiach (farský Kostol sv. Juraja, dnes územie Trenčianskych Mitíc)²⁰⁹, v Biskupiciach (dnes súčasť Bánoviec nad Bebravou) – tu bola zriadená stredoveká farnosť sv. Michala archanjela, v Horných Našticiach²¹⁰ i v Dobrašove (dnes zaniknutá

²⁰⁴ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 142/I, k. 354, kanonická vizitácia farnosti Vysočany 11. 5. 1829.

²⁰⁵ CDSL 2, č. 129, s. 84-85.

²⁰⁶ „*ecclesie Nitriensis episcopus, qui fuerat laudabilis vite, et morum honestate praeclarus*“ porov. ENDLICHER, Stephanus (ed.). *Rerum hungaricarum monumenta arpadiana*. Sangalli 1849, s. 270-271. Porov. BEL, Mathias. *Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quatuor. Tomus IV*. Wienae 1737, s. 318. Porov. MARSINA, Richard – MAREK, Miloš. *Tatársky vpád*. Budmerice 2008, s. 96.

²⁰⁷ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 78, k. 29, listina 1269/3. 3. 1521. Porov. STAREK, Ludwig. *Der Wegweiser in der Trentschiner Burg-Ruine und Umriss der Geschichte der kön. Freistadt und Burg Trentschin*. Pressburg 1852, s. 16. Porov. MARSINA, Richard – MAREK, Miloš. *Tatársky vpád*. Budmerice 2008, s. 17, pozn. č. 31. Porov. MARSINA, Richard. Najstaršie dejiny Trenčína. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín. Vlastivedná monografia 1*. Bratislava 1993, s. 49, pozn. č. 28 na s. 70. Porov. Knižnica Trenčianskeho múzea v Trenčíne, inv. č. 4907, č. 1/61-K, Bel, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus quintus complectens comitatum Trentsiniensem ex manuscripto Antonii Kerekes describentis, et ex commentariis Ioannis Kerekes hanc copiam paravit Aurelius Rutsek Bystricensis*, s. 134.

²⁰⁸ Pri ohraničovaní vypálenej osady Višňové historik A. Fekete Nagy nesprávne stotožnil zem Neporadza s fiktívnym hradom Pepar (castrum Pepar). Porov. FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 206.

²⁰⁹ CDSL 1, č. 164, s. 129-130. Porov. ŠA Nitra, Zbierka cirkevných matrík, matrika Rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice (1714 – 1763), č. 671, s. 13-15. Porov. Vlastnícke práva nitrianskeho biskupa na územie Kostolných Mitíc potvrdzuje aj listina z 1269. Porov. ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 78, k. 29. Listina z roku 1318 hovorí, že Matúš Čák násilím zabral tento majetok vo svoj prospech. Porov. RDSI 2, č. 312, s. 151 (*terra Miccha*).

²¹⁰ RDSI 2, č. 826, s. 362; č. 969, s. 826; č. 1012, s. 440.

obec v chotári Motešíc, ktorá v roku 1693 prešla do vlastníctva rodu Motešických).²¹¹ Väčšina biskupských majetkov v Hradnianskom archidiakonáte patrila pod hospodársku správu panského oficiolátu v Našticiach, pod ktorý podliehali: Naštice, Biskupice, osada Dobrašov, Chudá Lehota, Kostolné Mitice a Livinské Opatovce.²¹²

Zriadenie novej farnosti v Biskupiciach. Možno predpokladať, že Biskupice (dnes súčasť Bánoviec nad Bebravou) sa stali biskupským majetkom niekedy v druhej polovici 13. storočia vďaka nejakej šľachtickej donácii alebo testamentárnemu odkazu, ako to bolo v prípade Kostolných Mitíc. Nemôžeme súhlasiť s názom, že listinná zmienka z roku 1208, ktorá hovorí o ohraničovaní prédia Bursix, sa dá stotožniť s Biskupicami.²¹³ Podľa nášho názoru ide o zem Kostolných Mitíc a dnes zaniknutej osady Dobrašov, ktoré nitriansky biskup Eduard získal koncom 12. storočia. Na prelome 13. a 14. storočia si tento majetok nitrianskeho biskupa v Biskupiciach uzurpoval Matúš Čák Trenčiansky a prideliť ho svojmu chránencovi komesovi Smaragdovi, synovi Adama. Práve tento komes Smaragd po smrti Matúša Čáka († 1321) v roku 1322 ho v rámci reštitučnej politiky nového uhorského kráľa Karola Róberta z Anjou (1308 – 1342) vrátil nitrianskemu Kostolu svätých Emeráma, Svorada a Benedikta. V tejto listine z roku 1322 sa prvýkrát spomína, že v obci Biskupice stojí Kostol svätého Michala archanjela.²¹⁴ Uhorský kráľ Ľudovít I. Veľký v roku 1374 potvrdil, že obec Biskupice spolu s Dolnými Našticiami je vo vlastníctve biskupstva a Nitrianskej kapituly.²¹⁵ Existenciu stredovekej farnosti v Biskupiciach naznačuje desiatkový register z roku 1332²¹⁶ ako aj výber desiatkov z roku 1507 (*parochia Piispekfalwa prope Baan*)²¹⁷ i z roku 1582.²¹⁸ Ďalej svedecká výpoveď kňaza Šimona, ktorý bol farárom v obci Biskupice, naznačuje, že tu pôsobil minimálne v rozmedzí rokov 1534 až 1536.²¹⁹ Táto katolícka farnosť bola reformovaná už v 16. storočí medzi prvými farnosťami na tomto území aj vďaka kazateľom z Bánoviec.²²⁰ Je veľmi diskutabilné dávať vznik farnosti v Biskupiciach (súčasť dnešných Bánoviec nad Bebravou) do jedného časového horizontu so vznikom stredovekej farnosti s Kostolom svätých Kozmu a Damiána v dnešných Trenčianskych Biskupiciach (dnes súčasť Trenčína). V Trenčianskych Biskupiciach pravdepodobne farnosť aj s kostolom vznikla skôr, a to ešte pred vpádom Tatárov (1241), pretože už v roku 1208 sa ohraničovalo prédium pred hradom Trenčín, čo možno stotožniť s majetkom nitrianskeho biskupa v dnešných Trenčianskych Biskupiciach.²²¹ Historik J. Pöstényi sa domnieva, že táto farnosť bola sídlom archipresbytera Trenčianskeho archidiakonátu²²² a zároveň staršia dobová literatúra hovorí o jeho východnom pôvode.²²³

²¹¹ ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Possessiones, fasc. Dobrašov, listinný materiál z roku 1693.

²¹² WATZKA, Jozef – ZEMENE, Marián et al. *Štátny archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch III*. Bratislava 1966, s. 193 (kapitola *Cirkevné ustanovizne*).

²¹³ ZEMENE, Historický vývoj pripojených obcí, s. 324 n.

²¹⁴ RDSI 2, č. 826, s. 362.

²¹⁵ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, č. 13, s. 397-400.

²¹⁶ SEDLÁK, *Monumenta Vaticana Slovaciae I*, č. 256, s. 57.

²¹⁷ Ako filiálka sa spomínajú Hreždovce (*Hriezdiovce*), ktoré spolu s dvoma poddanými zaplatili nitrianskemu biskupovi ako desiatok 26 denárov. Porov. MEN I, č. 9, s. 251.

²¹⁸ Magyar Országos Lévéltár Budapest, E. 158 A 2666, Portálne súpisy Trenčianskej stolice 1578 – 1602, Regestum exactionis arendarum decimarum comitatus Trinchiniensis anno 1582 festo Purificationis B.M.V.

²¹⁹ „presbiter Simon plebanus de villa Pysspeky“. Porov. PCsO II, č. 220, s. 548.

²²⁰ FABÓ, András. *Monumenta evangelicorum augustanae confessionis in Hungaria III*. Pest 1866, s. 122.

²²¹ ĎURČO, *Kostoly ako sakrálné objekty vo farnostiach na strednom a hornom Považí*, s. 40-41.

²²² PÖSTÉNYI, *Cyrilometodská tradícia na Slovensku*, s. 124.

²²³ Byzantínsky kostelík biskupický. In *Světlozor. Príloha Slovenských Novín*, 1856, s. 56. Porov. O biskupickom kostole. In *Cyrrill a Method*, I. 1852, č. 2, b. s.

Stav v čase vlády Matúša Čáka Trenčianskeho. Na prelome 13. a 14. storočia v čase štátu feudálnej rozdrobenosti jedným z mocných oligarchov v rámci Uhorska, ktorý pôsobil na západnom a strednom Slovensku, bol Matúš Čák, vlastník Trenčianskeho hradu. Po vyplenení Nitrianskeho hradu a kapituly na prelome rokov 1316 až 1317²²⁴ bol vydaný na neho exkomunikačný dekrét biskupom Jánom III. v Kaloči dňa 3. 3. 1318. Z pohľadu lokálnych cirkevných dejín je veľmi zaujímavý, pretože sa v ňom spomínajú Biskupice a poddaní nitrianskeho biskupa i spôsob nakladania s nimi. Píše sa v ňom: „Okrem toho náš dvorec, dom, i našich poddaných žijúcich v dedine pri Trenčianskom hrade od doby smrti pána Pascházia, blahej pamäti nášho predchodcu, sa zmocnil a svojich psiarov tu usadil, čím nám spôsobil škodu sto mariek. Ďalej aj našich poddaných a naše dediny v okolí Trenčianskeho hradu rôznymi prácami a povinnosťami, ťažobami a zamestnaniami tak zatažil, že keď predtým ich bolo sedemdesiat, čoskoro na to tridsať z nich zostalo celkom zúbožených, nemajúcich celkom nič. Tým nám spôsobil škodu 200 mariek.“ Služobníci Matúša Čáka teda násilne zhromaždili pospolitý ľud, ktorý nútili stavať múr z dreva pri hradnej priekope, kopat piesok, ohradzoval plochy pre divé zvery, priväzať hrnciarsku hlinu od vodných nádrží, nútili ich priväzovať stroje na dobývanie miest, priväzovať potraviny do mesta a opevňovať hrad veľkými drevenými trámami. Tiež museli pod dozorom orať, kosiť a hrabať seno a zhromažďovať ho do hradu, pričom neodchádzali domov. Aj ich manželky sa tu zdržiavali, aby dňom i nocou pracovali na tomto mieste. Spomína sa tu aj istý Dionýz zvaný Lev, kastelán zo Súče, ktorý obsadil polovicu usadlostí v Skale. Nitriansky biskup taktiež exkomunikoval istého Štefana, opáta zo Skaly, ktorý na dvore Matúša Čáka už vyobcovaný slúžieval sväté omše. Okrem toho Matúš Čák z dedín zvané Lehoty (*Lehotas vocatas*), ktoré založil, nedával nitrianskemu biskupovi desiatky ani ich nedovolil vyberať. Povzbudzoval ich, aby si stavali vlastné kaplnky. Nitriansky biskup sa ďalej sťažoval, že nemôže vizitovať svojich kňazov vo svojej diecéze pre svojvôľu Matúša Čáka. Okrem toho Matúš Čák dal vyplieniť biskupský majetok v Kostolných Miticiach, v Skačanoch a časť poddaných nitrianskeho biskupa z Krštenian presunul do Bánoviec.²²⁵ Obsadil aj biskupský majetok v Biskupiciach pri dnešných Bánovciach nad Bebravou. Po dobytí Trenčianskeho hradu dňa 8. 8. 1321 kráľ Karol Róbert z Anjou definitívne začlenil doménu Matúša Čáka do Uhorského kráľovstva.

Stav v 14. storočí. Uhorský kráľ Karol Róbert (1308 – 1342) nariadil revíziu a dal preskúmať vlastnícke listiny. V roku 1323 do kráľovských rúk sa vrátilo panstvo Uhrovec (*Grog*).²²⁶ Istý komes Smaragd, syn Adama, musel vrátiť späť nitrianskemu biskupovi cirkevný majetok v Biskupiciach a v Dolných Našticiach.²²⁷ Šľachticovi Barleovi vrátil Karol Róbert v roku 1321 osadu Pustá Neporadza, ktorú predtým zbral Matúš Čák.²²⁸ V roku 1329 sa spomína existencia kamenného kostola (*ecclesia lapidea*) v Malej Hradnej, ktorého vlastníkom bol Štefan Pohan, vnuk bána Bečenda.²²⁹ Tento kostol bol postavený na panstve Hradná, ktorého držiteľom bol Štefan Pohan. V Trenčianskej stolici podliehali pod jeho správu Hradná s kamenným kostolom (*ecclesia lapidea*, teda farský Kostol Všetkých svätých v dnešnej Malej Hradnej), ďalej Horná Hradná (*superior Garadna*) s hradom Hradná (*ibidemque locum castris similiter Garadna vocati*), Kochnáč (*Kochnad*), Ruskovce (*Ruzk*), Dubodiel (*Delech*), Ostratice (*Streche*). V roku 1329 sa medzi Štefanom Pohanom a uhorským kráľom Karolom Róbertom uskutočnila zámena majetkov.

²²⁴ KRISTÓ, Gyula. *Csák Maté*. Budapest 1986, s. 195.

²²⁵ RDSI 2, č. 312, s. 151-154. Porov. VURUM, *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*, s. 233. Porov. BEŇKO, Ján et al. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava 1998, č. 40, s. 145-148.

²²⁶ RDSI 2, č. 921, s. 401.

²²⁷ RDSI 2, č. 969, s. 420-421; č. 1012, s. 440. Porov. VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 397-400 (listina z 2. 2. 1374).

²²⁸ RDSI 2, č. 324, s. 727.

²²⁹ CDA II, č. 348, s. 396.

Kráľ Karol Róbert získal od Štefana Pohana majetky v Bánovskej kotline a v Nitrianskej stolici a zato získal majetky v stoliciach Kluž a Doboka (Sedmohradsko, dnes Rumunsko). Panstvo Hradná po roku 1329 bolo administratívne rozčlenené tak, že pôvodné majetky Štefana Pohana v Bánovskej kotline boli pričlenené k Trenčianskemu hradnému panstvu a majetky v Nitrianskej stolici boli zaradené pod správu úradníkov Topoľčianskeho hradného panstva.²³⁰ Hradnianský archidiakon v rámci svojich právomocí vykonával pastoračnú a organizačnú činnosť na území archidiakonátu Hradná. Systém farskej organizácie v archidiakonáte Hradná je doložený až v prvej tretine 14. storočia v období rokov 1332 až 1337. Na území archidiakonátu Hradná sa spomínajú tieto farnosti: Bobot (*Podag, Bodac*), Skačany (*Cathan, Scachan*), Žabokreky (*Sabaquerec*), Bielice (*Bilec, Bileti*), Biskupice pri Bánovciach (*Pyspeki*), Bánovce (*Ban*), Malá Hradná (*de Granna*), Uhrovec (*Hengrat, Hongrot*), Dolné Ozorovce (*Osor*), Pravotice (*Prota*), Slatina nad Bebravou (*Salatna*), Ostratice (*Tracha, Stracha*), Dežerice (*Desur*), Dolné Motešice (*Maytis*), Kostolné Mitice (*Mica*), Rybany (*Ryplan, Riblan*) a Vysočany (*sancti Martini*). Kolektori si svoju prácu v Uhorsku rozdelili tak, že Rajmund de Bonofato sa venoval výberu desiatkov v severozápadnej časti kráľovstva, teda v diecézach ostrihomského metropolitu: Ostrihom, Päťkostolie, Rába, Nitra a Vesprém. Jakub Berengár zasa kolektoroval v diecézach kaločského metropolitu: Kaloča, Varadín, Sedmohradsko, Čanád, Záhreb, Bosna a Sirmium. Výber desiatkov v roku 1334 prerušila smrť pápežského legáta Rajmunda de Bonofato. Zomrel v Ostrihome a bol pochovaný v dominikánskom kláštore. Nastal veľký zmätok tak v peniazoch, ktoré on vyzbieral, ako aj v účtovných knihách, v ktorých sa nachádzal súpis desiatkov a účty. Po zomrelom Rajmundovi pápež Ján XXII. poveril Jakuba de Lengres, ktorý sa už v roku 1334 dostavil na miesto svojho určenia. Pápežský legáti v jednotlivých diecézach so súhlasom biskupov ustanovili subkolektorov, a to dvoch alebo troch, ktorí boli zväčša diecézni kanonici. Peniaze sa vyberali dvakrát do roka v určené dni na Všetkých svätých a na Nanebovstúpenie Pána. Urobili sa súpisy a pápežským komisárom sa odovzdali účty. Veľmi malé sumy boli ihneď vyplatené pápežským komisárom. Účty sa vyhotovovali subkolektormi podľa dištriktov a tie sa zozbierali a spísali do jedného veľkého zoznamu. Smrťou Rajmunda de Bonofato nastal zmätok. Najúplnejší je súpis desiatkov Ostrihomskej diecézy, zatiaľ čo elench Nitrianskej a Rábskej diecézy sa stratil. Po smrti Rajmunda jeho kolega vo výbere desiatkov už nepokračoval. Do rúk kolektorov sa dostalo 9385 budínskych mariek. Táto suma sa dostala na podporu výpravy do Svätej zeme, ale odrátala sa tretina, ktorá bola určená kráľovi Karolovi Róbertovi. Jeden a pol zlatého floréna bola stanovená suma na deň legátom. V roku 1397 uhorský kráľ Žigmund Luxemburský predal ostrihomskému arcibiskupovi na území archidiakonátu Hradná obce Rybany a Chynorany.²³¹ Táto transakcia sa spomína aj v listine z roku 1397.²³² Ostrihomský arcibiskup sa stal v týchto obciach aj svetským patrónom nad miestnym farským kostolom.²³³

Pričlenenie farnosti Bobot k farnosti Motešice. Obec Bobot sa spomína v roku 1332 v desiatkovom súpise, keď miestny farár Sikta zaplatil 17 grošov ako desiatok. V roku 1379 je obec Bobot doložená ako *Babach*.²³⁴ Možno predpokladať, že koncom 14. storočia v dôsledku vojen bola obec Bobot vyludnená. Uhorský kráľ Žigmund Luxemburský (1378 – 1437) dňa 17. 12. 1404 potvrdil

²³⁰ LUKAČKA, Ján. Topoľčianske hradné panstvo v stredoveku. In SEDLÁK, Vincent (ed.). *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava 1998, s. 136.

²³¹ LUKAČKA, *Chynorany v stredoveku*, s. 22.

²³² CDH X – 2, č. CCLIX, s. 469-474.

²³³ V období 17. storočia farnosť Rybany postupne prechádzala zložitými administratívno-správnymi zmenami. Bližšie porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 142/I., k. 354, kanonická vizitácia farnosti Vysočany 11.5.1829. Porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 107/I., k. 258, kanonická vizitácia farnosti Rybany 10.5.1828.

²³⁴ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, č. 23, s. 422.

výsadnú listinu Bohuša zo Schönwaldu, podľa ktorej Henrich z Četne dostal dedičné richtárstvo (šoltýstvo) v Bobote a Soblahov sa stal jeho apelačným miestom. Obec podľa znenia listiny bola spustošená. Lokátor Henrich z Četne mal doviest ľudí, a tak mal Bobot zasídlit'.²³⁵ Podľa listiny zo dňa 11. 6. 1439 Horňany, Bobot (*Boboth*) a Bobotská Lehota boli súčasťou hradného panstva Trenčín.²³⁶ Dňa 12. 9. 1454 farár Marek z Motešíc v Trenčíne u verejného notára vypovedal o spore medzi richtárom Benediktom, synom Mateja z Bobota a Haškom, synom Imricha, v spornej veci šoltýstva v Bobote. Ako sprostredkovatelia uzmiernenia sporu boli prítomní farár Matej z Bieroviec, farár Mikuláš zo Soblahova, zeman Filip z Malých Stankoviec a mešťania Tomáš Hodna a Matisius z Trenčína.²³⁷ Predpokladáme, že farnosť Bobot a jej farský obvod bol pre spustošenie tejto obce pričlenený v rámci cirkevnej správy niekedy koncom 14. storočia pod duchovnú jurisdikciu farára v Motešiciach. Tento stav pretrval až do roku 1743, keď bola farnosť Bobot opätovne obnovená a dismembráciou sa vyčlenila spod duchovnej právomoci motešického farára.²³⁸

Vplyv husitov v prvej polovici 15. storočia. V historickej literatúre je doložená porážka českých husitských vojsk v roku 1431 neďaleko Bánoviec nad Bebravou. V tomto období západné Slovensko pustošili husiti vedení Prokopom Veľkým. Historik F. Palacký spomína, že v novembri 1431 počas dažďového počasia boli pri Bánovciach husiti porazení.²³⁹ Okolo roku 1450 obec Dobrú a miestnu faru obsadili bratříci. Tu vyhorel pôvodný farský kostol. Zostala z neho len zvonica, z ktorej zvony si odniesli bratřícke vojská.²⁴⁰ Bratříci vraj donútili obyvateľov dnešnej Trenčianskej Teplej opustiť svoje pôvodné sídla a ukryť sa v doline Podhradište. V susednej obci Dobrá na dlhší čas bratříci zaujali obec a kostol. Obyvateľstvo sa uchýlilo do údolia Suché Potoky.²⁴¹ Zároveň v tom čase sa k myšlienkovému hnutiu husitov pridal aj kanonik Nitrianskej kapituly Ján Vavrínek z Račíc (1417 – 1426).²⁴² V tomto období husiti ohrozovali aj samotné mesto Nitra, ktoré bolo biskupským sídlom.²⁴³ V severnej časti historickej Nitrianskej diecézy v súvislosti s husitmi uhorský kráľ Žigmund Luxemburský v roku 1434 nariadil kastelánovi na Strečne, aby od obyvateľov

²³⁵ „(...)villam Boboth praefatam, diversimode desolatam, populis providis obsideat, congregat et populosam faciat.“ Porov. ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 181, k. 72.

²³⁶ TELEKI, Jozsef (ed.). *Hunyadiak kora Magyarországon X.* Pest 1853, č. XXI, s. 45. Porov. OPOČENSKÁ, Mária (ed.). *Sloveniká uherských listín v domácim, dvoirním a státním archívu ve Vídni v období let 1243 – 1490.* Praha 1927, s. 46.

²³⁷ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 181, k. 72. Porov. MEN I, č. 2, s. 106-107.

²³⁸ MEN I, č. 33, s. 357.

²³⁹ PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův. Díl III. (1403 – 1439).* Praha 1893, s. 447-448. Porov. MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Trenčín.* Bratislava 1956, s. 40, s. 145. Porov. OBERT, 750 rokov Horných Ozoroviec, s. 7-8. Porov. BARTL, Július. *Žigmund Luxemburský.* Budmerice 1996.

²⁴⁰ JANEGA, Štefan. Z histórie dobranskej a teplanskej farnosti. KARLÍK, Jozef (ed.). *Trenčianska Teplá.* Zvolen 1995, s. 72.

²⁴¹ FEDÉROVÁ, Terézia – KARLÍK, Jozef. História Trenčianskej Teplej do roku 1918. In KARLÍK, Jozef (ed.). *Trenčianska Teplá.* Zvolen 1995, s. 30. Porov. Pohybom husitských vojsk na Slovensku v 15. storočí sa najnovšie venuje štúdia od LYSÝ, Miroslav. Vpády husitov a ich posádky v Uhorsku v rokoch 1428 – 1431. In *Historický časopis*, roč. 55, 2007, č. 3, s. 411-433.

²⁴² VAGNER, Adalékok a nyitrai székes káptalan történetehez, s. 101-102. Porov. KUZMÍK, Jozef. *Slovník starovekých a stredovekých autorov a prameňov a knižných skriptorov so slovenskými vzťahmi.* Martin 1983, s. 352-353. Porov. MIŠIANIK, Ján – MINÁRIK, Jozef et al. *Dejiny staršej slovenskej literatúry.* Bratislava 1958, s. 72-73. Porov. MINÁRIK, Jozef. *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva 1. Antológia stredovekých literárnych textov.* Bratislava 1984, s. 14.

²⁴³ ZEMENE – FUSEK, *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*, s. 178, 182 (Nitrianska kapitula v 15. storočí).

Tepličky, Belej a Varína nepožadoval vyššie dane, pretože aj oni utrpeli veľké škody. Okrem toho bola zničená aj osada Krasňany.²⁴⁴

Kostol svätého Mikuláša v Bánovciach. S existenciou farnosti v Bánovciach súvisí existencia sakrálneho objektu na slávenie bohoslužieb svätých omší.²⁴⁵ Možno predpokladať, že najstarší farský kostol v Bánovciach stál na mieste pôvodného gotického Kostola svätého Mikuláša na starom mestskom cintoríne v dnešných Bánovciach. Súpis pamiatok na Slovensku predpokladá, že počiatky dnešného Kostola svätého Mikuláša možno položiť do prvej tretiny 15. storočia, čoho dokladom sú gotické portály, gotické okná a gotické sedílie.²⁴⁶ Predpokladáme, že vtedajším farským kostolom v Bánovciach v prvej tretine 14. storočia bol jeho starší predchodca. Jeho vznik bol podmienený celkovým stavom osídlenia v Bánovciach, pretože v tom čase sa sídla koncentrovali viac-menej na dobre chránené a opevnené miesta so stabilnou sídliskovou štruktúrou. Osada Bánovce bola v roku 1376 začlenená medzi slobodné mestečká.²⁴⁷ Je ťažko overiť hypotézu, že vznik a existencia tohto kostola súvisí s vojenskými výpravami husitov na Slovensko v prvej tretine 15. storočia.²⁴⁸ Tento sakrálny objekt, Kostol svätého Mikuláša, pravdepodobne nepostavili husiti, ale skôr miestne obyvateľstvo. Práve zasvätenie tohto kostola svätému Mikulášovi súvisí s rozmáhajúcou sa obchodnou aktivitou osady Bánoviec, ktorá sa rozrastala na stredoveké *oppidum*. Svätý Mikuláš sa pokladá za patróna a ochrancu obchodníkov.²⁴⁹

Kostol svätého Pavla na Božovej v Motešiciach (smerom na Krásnu Ves) už dnes nejestvuje.²⁵⁰ Podľa písomných záznamov sa dá predpokladať, že bol postavený niekedy v polovici sedemdesiatych rokov 14. storočia. Ako miestni svetskí patróni ho pravdepodobne dali postaviť Diviacki z Motešíc. Postavenie kostola dávame do súvislosti s rokom 1381, keď boli prenesené ostatky sv. Pavla, pustovníka z Benátok, do Budína, a to zásluhou uhorského kráľa Ľudovíta I. Veľkého.²⁵¹ Priama písomná zmienka o existencii tohto kostola je v listine z roku 1379.²⁵² Podľa urbára biskupských majetkov z roku 1626 pri ohraničovaní Dobrašova Kostol sv. Pavla, prvopustovníka už nestál, ale podľa vytyčenia hraníc sú zreteľné náznaky prítomnosti mníšskej pustovne (miestny

²⁴⁴ BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Bratislava 1985, s. 27.

²⁴⁵ ĎURČO, Marek. Farský kostol Najsvätejšej Trojice v Bánovciach nad Bebravou vo svetle archívnych dokumentov (I.). In *Slovenské národné noviny*, roč. 21 (25), 2010, č. 19 s. 8. Porov. ĎURČO, Marek. Farský kostol Najsvätejšej Trojice v Bánovciach nad Bebravou vo svetle archívnych dokumentov (II.). In *Slovenské národné noviny*, roč. 21 (25), 2010, č. 21, s. 8.

²⁴⁶ *Súpis pamiatok na Slovensku I*. Bratislava 1967, s. 31

²⁴⁷ ŠA Nitra, pobočka Topoľčany, f. Mestečko Bánovce 1376 – 1871, inv. č. 1, k. 1, originál z 29. 2. 1376, overené odpisy zo 7. 5. 1796 a 25. 8. 1820. Porov. ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimónium, inv. č. 167, k. 65, jednoduchý odpis listiny z polovice 18. storočia.

²⁴⁸ STRÁNSKY, *Dejiny biskupstva nitrianskeho*, s. 168. Porov. ŠIŠMIŠ, Milan. Gotický kostol sv. Mikuláša v Bánovciach nad Bebravou. In *Vlastivedný časopis*, roč. 32, 1983, č. 2, s. 94. Porov. UHLÁR, *Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia*, s. 371.

²⁴⁹ REMEŠOVÁ, Viera. *Ikonografie a atributy svätých*. Praha 1991, s. 45-46.

²⁵⁰ Za poskytnutie informácie ohľadom upresnenia lokalizácie tohto kostola ďakujem Mgr. Radke Králikovej.

²⁵¹ BOLLANDUS, Joannes (ed.). *Acta sanctorum Hungariae I*. Tyrnaviae 1743, s. 38. Porov. SOPKO, Július (ed.). *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Budmerice 1995, s. 96, 313.

²⁵² Lokalizácia tohto kostola je podľa znenia listiny z roku 1379 takáto: „*Inde per ipsum rivulum transiret supra ipsam montem Bose directe separaret predictam possessionem Dabbras nunc a possessione Bobath separando etiam in montibus in silvis et terris arabilibus ac pratis, Trezthene vocatis, cum ecclesia sancti Pauli in latere ipsius montis Bose sita et constructa, concludendo montem Bose versus Myssyn*“. Porov. DAN, f. Nitrianska kapitula, fasc. VIII, č. 4, listina 1379/18. 4. 1468. Porov. VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, č. 23, s. 424.

chotárny názov ako *Remetská cesta*).²⁵³ Vznik kostola dávame do nepriamych súvislostí aj s aktivitou Stibora zo Stiboríc, ktorý v roku 1430 chcel uviesť do Beckova rehoľu pustovníkov sv. Pavla.²⁵⁴ Zaujímavovo pôsobí aj skutočnosť, že pomerne neďaleko v Horných Lefantovciach sa taktiež nachádzal kláštor paulínov.²⁵⁵ Z pohľadu historicej jazykovedy možno upresniť, že miestne toponymum *Božíček* naznačuje staré pohanské kultové miesto.²⁵⁶ Novoveká tradícia eremitického hnutia na strednom Považí v okolí Trenčína dokladá v 17. storočí pustovníka Františka Rozvadského na Inovci.²⁵⁷ Zároveň správa lekárника Františka Kamelretheryho z roku 1781 hovorí o nejakom človekovi, ktorý žil osamelým pustovníckym životom.²⁵⁸

Stavby kostolov v archidiakonáte v 15. storočí

Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Trenčianskom Jastrabí z roku 1425. Originál ani odpis zakladajúcej listiny Osvalda Rožňa na Kostol Panny Márie v Jastrabí sa nezachoval. Len v neskorších zmienkach z 18. storočia je zrejmé, že bola vyhotovená a datovaná rokom 1425, lebo sa zachovalo to, čo bolo obsahom ekonomického zabezpečenia kostola a čo sa malo odvádzať farárovi v Kostolných Miticiach.²⁵⁹ Fundátorská listina Osvalda Rožňa vytyčovala poddanské povinnosti obyvateľov Jastrabia k filiálnemu kostolu a k miestnemu farárovi. O osobe Osvalda Rožňa nie je nič bližšie známe. Kostol dal pravdepodobne postaviť v roku 1425 vďaka dobrému ekonomickému potenciálu panstva Rožňové Mitice. Dá sa predpokladať, že to urobil ako prejav svojej zbožnosti. Ďalším svetským patrónom kostola bol zrejme aj Prokop Rožeň prezývaný aj

²⁵³ „Inchoantur metae a possessione Boboth inferiorem Motesicz versus apud imaginem Beatae Virginis, de inde pergunt ad pontem, a ponte ad terras extirpatitias Knezowe kopanicze vocatas, hinc ad tres metas terras antiquas vulgo Kopce dictas, currunt facto reflexu per vallem Podhorna dolina, a valle sic dicta montem Boziczek, in ad effigiem Beati Pauli primi eremiteae, unde pergitur ad vicum Remezcza czesta dicta, tandem ad terras extirpatitias Hlozecz fit progressus ad prata quaedam Vanczowe lazy dictas. Illinc versus Thermas Threnczinienses recursu facto versus Dobrasso ad fluvium Czierni Potoczek. Feruntur a ponte praedicto ad montem Brankowa hora, a monte ad aliud pontem Szuchy mostok vocatum, decurrunt a ponte ad praedium quoddam Hrahowyte et Studnia acz boiscze, est prope mons quidem Drenowa hora appellatus ad quem directe feruntur. In monte est fons quidam habent senturiginem vocatum Hragiste feruntur eo fluvio qui est inter Dobrasso et Motessicz defluens usque ad loca prius nuncupata, et sic terminantur.“ Porov. ŠA Nitra, f. Správa biskupských majetkov v Nitre, inv. č. 218, urbár biskupských majetkov katedrálneho chrámu v Nitre 1626, s. 96-97 (*descriptio metarum*).

²⁵⁴ WENZEL, *Stibor vajda*, č. 189, s. 145. Porov. DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Beckovské hradné panstvo za Stiborovcov a prvých Bánfiovcov. In KARLÍK, Jozef (ed.). *Beckov I. Dejiny obce do roku 1918*. Nové Mesto nad Váhom 2006, s. 42, s. 46-47.

²⁵⁵ HLAVAČKOVÁ, Miriam. Paulínsky kláštor v Horných Lefantovciach v r. 1369 – 1526. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Dejiny a kultúra reholných komunít na Slovensku*. Trnava 1994, s. 175-191.

²⁵⁶ *Historický slovník slovenského jazyka I*. Bratislava 1991, s. 148 (heslo: božiť sa).

²⁵⁷ BRANECKÝ, Jozef. *Pamätnica k posviacke kríža pri úpätí Inovca*. Žilina 1942, s. 6-26. Porov. BABIČOVÁ, Katarína et al. *Ilešháziovci. Rodová zbierka obrazov*. Trenčín 1998, s. 38 (zrekonštruovaný historický obraz pustovníka Františka Rozvadského zo začiatku 18. storočia je dnes v stálej expozícii na Trenčianskom hrade v paláci Zápoľských).

²⁵⁸ ŠA Bratislava, pobočka Trenčín, f. Magistrát mesta Trenčína, Missiles 1779 – 1781, list je datovaný 6. 3. 1781: „quidam eremita, sed ob luridam vitam suam vestibus suis eremiticis pro nunc spoliatus, vagaretur (...)“

²⁵⁹ Záznam o tejto historickej udalosti je zaznamenaný v ŠA Nitra, Zbierka cirkevných matrik, matrika Rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice (1714 – 1763) č. 671, s. 1. Porov. ŠA Bytča, f. Trž I, Verejnospávne písomnosti, VI. Náboženské písomnosti, E. Kanonické vizitácie, inv. č. 1274, kanonická vizitácia farnosti Kostolné Mitice 9. 10. 1729.

ako *litteratus*, ktorý je doložený v rokoch 1463 až 1516. Za jeho príbuzných Ladislava a Klementa Rožňovcov na prelome 15. a 16. storočia panstvo v Rožňových Miticiach dosiahol svoj najväčší rozkvet. Zrejme nepriamy vplyv na rozkvet panstva a farnosti mal aj Michal Rožeň, kňaz a opát kláštora v Spišskom Štiavniku. Posledným svetským patrónom bol Ján Rožeň (cca 1540 – 1551) ako posledný mužský potomok rodu Rožňovcov.²⁶⁰ Patrocínium pravdepodobne ovplyvnil aj silný mariánsky kult v Hradnianskom archidiakonáte ako aj podhorský charakter obce. V stredoveku bola Nanebovzatá Panna Mária uctievaná ako patrónka proti živelným pohromám. Zhora prichádzali dažde a následné prívaly vôd, krupobitie, hromy a blesky, a teda zhora mala ochraňovať ohrozenú obec Nanebovzatá Panna Mária. Keďže Trenčianske Jastrabie bolo podhorskou obcou, živelné pohromy sa tu pomerne často vyskytovali najmä v jarňých mesiacoch, keď sa na Inovci topili snehy a potoky boli plné vody. Ich hladina sa nebezpečne dvíhala a ohrozovala život i majetky miestnych obyvateľov. Pohorie Považského Inovca je prvýkrát písomne doložené v listine z roku 1269 ako *mons Inech*.²⁶¹ Samotné pomenovanie Inovca je zrejme odvodené od slova inovovať, teda zamrznutá hmla alebo rosa, osuheľ, mráz.²⁶² Na území Hradnianskeho archidiakonátu v Nitrianskej diecéze bol od čias stredoveku pomerne silný mariánsky kult, pretože viaceré kostoly boli zasvätené Panne Márii: Motešice (farský Kostol Narodenia Panny Márie),²⁶³ Kšinná (titul kostola: Panna Mária a svätí Kozma a Damián),²⁶⁴ Dolné Ozorovce (Nanebovzatie Panny Márie),²⁶⁵ Žabokreky nad Nitrou (farský Kostol Narodenia Panny Márie)²⁶⁶ a Chynorany (Kostol Narodenia Panny Márie).²⁶⁷ Vpád Turkov od Nitry v roku 1663 a spustošenie aj Kostola Panny Márie dňa 2. 10. 1663 predstavuje zlom v jeho sakrálnej architektúre, odkedy začal pustnúť.²⁶⁸ Samotné vizitáčné protokoly z rokov 1714 a 1729 hovoria o jeho neudržateľnosti, a že sa v ňom nemôžu sláviť bohoslužby z dôvodu hroziaceho zrútenia strechy.²⁶⁹

Ku kostolu v dnešnom Trenčianskom Jastrabí patrili ako základina štyri polia. Jedno sa nachádzalo pri Kráľovskej ceste na kopci zvanom *Na zahaj* vo výmere siedmich saputov (miera na zosyp obilia), druhé *Na košťálovském* vo výmere dvoch saputov, tretie pole tiež *Na zahaji* s výmerou štyroch saputov a vyklčované pole *Na ihriščí kopánka* vo výmere 1,5 saputov. Z týchto 14,5 saputov dostával kostol v Jastrabí každý piaty snop na svoje zveladenie.²⁷⁰ Novopostavený filiálny Kostol Nanebovzatia Panny Márie v roku 1425 posviacal niekto z vysokých predstavených duchovných z prostredia nitrianskeho diecézneho biskupa Hynka (1405 – 1428).²⁷¹ Nie je vylúče-

²⁶⁰ ĎURČO, Marek. Rod Rožňovcov z Trenčianskych Mitíc. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2009, roč. 19, č. 1-2, s. 13-22.

²⁶¹ ŠA Bytča, f. Ilesházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 78, k. 29, listina z 3. 3. 1521.

²⁶² *Historický slovník slovenského jazyka I*, s. 497.

²⁶³ Kanonická vizitácia z 23. 11. 1714 zaznamenáva „*Natae Reginae dicata*.“ Porov. MEN I, č. 4, s. 137.

²⁶⁴ Kanonická vizitácia z 26. 11. 1714 hovorí, že kostol bol zasvätený „*beatae Mariae virginis et sanctorum Cosmae et Damiani martyrum dicata*.“ Porov. MEN I, č. 4, s. 150.

²⁶⁵ Kanonická vizitácia z 28. 11. 1714 poznamenáva, že kostol mal patrocínium „*beatae Mariae virginis In coelos assumptae dicata*.“ Porov. MEN I, č. 4, s. 158.

²⁶⁶ Kanonická vizitácia z 1. 12. 1714 hovorí, že kostol bol zasvätený „*Natae Reginae angelorum*.“ Porov. MEN I, č. 4, s. 170.

²⁶⁷ Kanonická vizitácia z 2. 12. 1714 zaznamenáva, že kostol bol dedikovaný „*Natae Reginae angelorum dicata*.“ Porov. MEN I, č. 4, s. 173.

²⁶⁸ HROMNÍK, *Trenčianske Jastrabie v dejinách do roku 2000*, s. 46, s. 144-145. Porov. štúdiu od ZREBENÝ, Alexander. Príspevok k dejinám Trenčína v 16. – 17. storočí (Na základe mestského protokolu z rokov 1564 – 1700). In *Historické štúdie*, roč. 16, 1971, s. 229-254.

²⁶⁹ Slovenský národný archív v Bratislave, Filmotéka, mikrofilm B 160.

²⁷⁰ Išlo o ekonomické zabezpečenie chodu kostola Panny Márie, ktoré dal ešte v 15. storočí fundácnou listinou Osvald Rožeň.

²⁷¹ FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*, s. 181-182. Nitriansky biskup a historik

né, že aj samotný nitriansky biskup Hynko prišiel na pozvanie Rožňovcov posvätiť tento kostol. Domnievame sa, že v tom čase vo farnosti Trenčianske Mitice duchovnú a pastoračnú činnosť vyvíjal kňaz menom Mikuláš, ktorý je doložený v listine z 28. júna 1409.²⁷² Mitický farár asistoval vysokopostavenému duchovnému prelátovi pri posviacke tohto chrámu. Stavbu kostola dávame aj do súvislosti s vyhlásením tzv. jubilejného roka, ktorý v roku 1423 vyhlásil rímsky pápež Martin V. (1417 – 1431).²⁷³ Nie je vylúčené, že práve aj táto udalosť v živote stredovekej farnosti Trenčianske Mitice s príspevom Rožňovcov mala vplyv na postavenie tohto stredovekého kostola Panny Márie v dnešnom Trenčianskom Jastrabí. Kanonická vizitácia z roku 1714 zaznamenáva skromný údaj o tom, že sa nevie ani o požehnaní či konsekrovaní tohto kostola.²⁷⁴

Na základe nepriamych listinných dokladov sa môžeme len domnievať, kedy sa konávali bohoslužby svätých omší v Kostole Panny Márie v Trenčianskom Jastrabí. Podľa ustanovenia diecéznej synody, ktorá sa konala v Dvoroch nad Žitavou z mája roku 1307, v kostoloch na území Ostrihomskej arcidiecézy sa vždy malo na večer zvoniť a veriaci sa mali modliť k Panne Márii trikrát Zdravas Mária na odpustenie svojich hriechov.²⁷⁵ Listina zo dňa 14. 4. 1406 zaznamenáva prax bohoslužieb v Kaplnke svätého Bartolomeja v dnešnej Trenčianskej Turnej, ktorá v tom čase bola filiálkou farského Kostola svätého Martina vo Veľkých Bierovciach. Slávnosti svätých omší sa tam konávali v nedele a vo sviatky Panny Márie okrem slávností počas Veľkonočných sviatkov.²⁷⁶ Diecézna synoda v Nitre v roku 1494 riešila aj otázku cirkevného kalendára svätých i poriadky bohoslužieb a iné pastoračné záležitosti v Nitrianskej diecéze.²⁷⁷ Hlavné cirkevné slávnosti (Vianoce a Veľká noc) bývali v stredovekej farnosti Trenčianske Mitice vo farskom Kostole svätého Juraja a ostatné slávnosti sa konávali vo filiálnom Kostole Nanebovzatia Panny Márie v Jastrabí nielen pre poddaných z Jastrabia a z Rožňových Mitíc, ale aj pre samotných Rožňovcov.

Kostol svätého Juraja v Kostolných Miticiach v rokoch 1494 až 1500. V roku 1494 zemanía Ladislav a Rosvald Rožňovci, synovia Ondreja Rožňa z Rožňových Mitíc, iniciovali prestavbu farského Kostola sv. Juraja v Kostolných Miticiach. Farský Kostol svätého Juraja v Kostolných Miticiach počas týchto šiestich rokov prestavala rodina Rožňovcov. V tomto čase Rožňovci boli na politickom i duchovnom výslni. Kanonická vizitácia z roku 1729 dokladá, že vo svätyni farského kostola na evanjeliovej strane v stene je bohostánok (tabernákulum) s ťažko čitateľným nápisom: *Salve sancta facies nostri Redemptoris* (Buď pozdravená tvár nášho Vykupiteľa). Tento

Jozef Vurum píše, že biskup Hynko na nitrianskom diecéznom prestole pôsobil v rokoch 1404 až 1427. Porov. VURUM, *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*, s. 280-282.

²⁷² MEN I, č. 1, s. 103.

²⁷³ NOVÁK, Jozef. *Chronológia*. Bratislava 2004, s. 44-45. Porov. JUDÁK, Viliam. *Jubilejné roky v dejinách*. Nitra 1997, s. 24-25. Porov. RENDINA, Claudio. *Príběhy papežů, dějiny a tajemství. Životopisy 265 římských papežů*. Praha 2005, s. 432.

²⁷⁴ MEN I, č. 4, s. 136.

²⁷⁵ RDSI 1, č. 478, s. 220. Porov. KOREC, Ján Chryzostom. *Cirkev v dejinách Slovenska*. Bratislava 1994, s. 311. Porov. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vládou anjouovských kráľov*. Bratislava 2002, č. 9, s. 52. Porov. MALOVECKÁ, Milota. K uhorským cirkevným synodám v stredoveku (s podrobnou analýzou provinciálnej synody konanej v Dvoroch nad Žitavou v roku 1307). In *Studia archaeologica slovacica mediaevalia*, 2006, roč. 5, s. 197-206.

²⁷⁶ „semper diebus dominicis et festivis videlicet beate Marie virginis et aliarum festivitatum solennitatibus quarum dumtaxat Christifideles et ecclesie solenniter celebrare et peragere se obligaverint ... Imo et tenebitur tenebuntur successores ipsius in futuris divinaque in eadem peragere officia diebus prenarratis corpus divinum inexcepta duntaxat magna sexta feria ac sacros liquores ibidem habere“. Porov. ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Possessiones, Trenčianska Turná, listina 1406/1544. Porov. ĎURČO, *Kostoly ako sakrálné objekty vo farnostiach na strednom a hornom Považí*, s. 47.

²⁷⁷ PÉTERFFY, Carolus (ed.). *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata*. Pars I. Viennae 1742, s. 244-283.

gotický bohostánok bol zabezpečený železnými mriežkami. Je pri ňom vročené 1498. Loď celého kostola mala drevený strop a nachádzali sa tu rôzne maľby. Bol tu aj rok 1500, ktorý hovoril, že záštitu nad postavením tohto kostola prevzali jeho fundátori Ladislav a Rosvald, synovia Ondreja Rožňa. V čase jeho postavenia bola podlaha kostola cementovaná.²⁷⁸

Kostol svätého Martina v Dežericiach v roku 1484. V roku 1484 farský Kostol svätého Martina v Dežericiach bol prestavaný. Kanonická vizitácia farnosti zo dňa 17. 5. 1829 píše, že dôkazom toho je (gotické) pastofórium na pravej strane svätyně vhlbené do steny. Ďalšou stopou bolo vročené (1484) na strope v lodi farského kostola.²⁷⁹ Inou nepriamou zmienkou vo vizitácii z roku 1829 je existencia starého, pravdepodobne gotického zvona (pisateľ vizitácie asi zle opísal rok, lebo uvádza vročené 1140) s váhou piatich centov. Na boku mal nápis: „O, rex gloriae Christe veni cum pace“ (Ó, kráľ slávy, Kriste, príd s pokojom). V roku 1593 pri určovaní patronátneho práva farského kostola v Dežericiach a pri reambulovaní jeho majetkov sa spomínajú zemanovia, ktorí pravdepodobne boli aj spolupatrónmi tohto kostola: Michal Boleman, Žigmund Potvor, Ján Bacho, Ladislav Bacho, Martin Husár, Ján Trubač, Tomáš Boleman, Ladislav Filípek, Ján Filípek, Michal Šovarc, Ján Halabrún, Juraj Dedina, Mikuláš Urbanovský a Juraj Chudý. Okrem toho sa tu spomína vyše osemdesiatročný zeman Michal Boleman, ďalej Brikcius, Gašpar, Simeón a Zachariáš zo zemianskej rodiny Rudnianskych.²⁸⁰ Pri tomto právnom úkone boli prítomní aj farári z okolitých farností, ako Ján Lazícus z Motešíc, Blažej Faginus z Prús a Matej Pohogius z Biskupíc pri Bánovciach nad Bebravou.²⁸¹ Matrika vo farnosti Dežerice bola obnovená v júni 1713.²⁸² K architektonickým prestavbám Kostola svätého Martina v Dežericiach v druhej polovici 19. storočia a najmä začiatkom 20. storočia sú pozoruhodné dokumenty v Diecéznom archíve v Nitre.²⁸³

Kostol Svätého Ducha v Uhrovci koncom 15. storočia. V roku 1466 sa po prvýkrát uvádza farár Blažej z Uhrovca a kňazi Štefan a Stanislav z Haláčoviec.²⁸⁴ Zároveň v roku 1496 sa spomína existencia stavby farského kostola v Uhrovci.²⁸⁵ Pravdepodobne v druhej polovici 15. storočia došlo k prestavbe vo farskom Kostole Svätého Ducha v Uhrovci. Svedčil o tom ešte štvorcový kameň tmavej farby vo svätyni kostola, kde bol vytesaný obraz ukrižovaného Spasiteľa a troch reholníkov,²⁸⁶ ktorí kľáčia pod krížom. Túto pamiatku zaznamenáva aj kanonická vizitácia z Uhrovca z roku 1829.²⁸⁷ V roku 1569 sa nachádzala vo farskom Kostole Svätého Ducha v Uhrovci kamenná

²⁷⁸ ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Verejnospávne písomnosti, VI. Náboženské písomnosti, E. Kanonické vizitácie, inv. č. 1274, kanonická vizitácia farnosti Kostolné Mitice 9. 10. 1729.

²⁷⁹ „Parochiae huius origo est antiqua, anno enim 1484 iam extitit, quem annum exhibet tabella tabulato affixa. Anno proinde 1484 ad hanc parochiam introductum fuisse parochum indubium es.“ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 18/I., k. 33, kanonická vizitácia farnosti Dežerice 17. 5. 1829. Porov. ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Verejnospávne písomnosti, VI. Náboženské písomnosti, E. Kanonické vizitácie, inv. č. 1274, kanonická vizitácia farnosti Dežerice 28. 9. 1729, č. 6.

²⁸⁰ MEN I, č. 3, s. 108-112.

²⁸¹ MEN I, č. 3, s. 109.

²⁸² ŠA Nitra, Zbierka cirkevných matrík, matrika Rímskokatolíckej farnosti Dežerice (1713 – 1767), č. 668, s. 81. Kronikársky záznam o jej obnovení miestnym farárom Jakubom Tadeášom Altmanom.

²⁸³ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 18/I, fasc. Dezser Parochia. Porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 18/II, Dezser Foundationes (ab anno 1913), Varia Mixta. Dobová historická literatúra hovorí, že Kostol svätého Martina bol od základov prebudovaný okolo roku 1904. Porov. *Schematismus cleri dioecesis Nitriensis*. Nitriae 1947, s. 114.

²⁸⁴ PCsO I, č. 36, s. 64-66. Porov. FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 199.

²⁸⁵ PCsO I, č. 148, s. 270.

²⁸⁶ Tieto postavy by sa dali interpretovať ako Panna, Mária Magdaléna a sv. Ján evanjelista, ktorí stáli pod krížom Ježiša Krista pri jeho smrti.

²⁸⁷ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 131/I., k. 323, kanonická vizitácia farnosti Uhrovec 16. 5. 1829.

liturgická nádoba s požehnanou vodou, ktorá bola signovaná s týmto vročením.²⁸⁸ V roku 1653 bol do zvonice tohto farského kostola zaobstaraný päťcentový zvon. Na jednej strane bol znázornený Ukrižovaný a na druhej strane bol obraz Veľkej Kráľovnej Uhrov, ktorá v pravej ruke držala Božie dieťa a v ľavej ruke mala žezlo. Pod nohami mala znázornený mesiac a po bokoch bola ožiarená lúčmi.

Iné kostoly v regióne. Z tohto obdobia asi pochádzajú aj výjavy z utrpenia Ježiša Krista namaľované na stenách starobyľého Kostola svätých Kozmu a Damiána v Kšínnej. Kanonická vizitácia z roku 1829 uvádza, že tieto maľby boli vápnom zabielené a len málo je z nich vidieť. Táto istá vizitácia uvádza, že o starobylosti tohto kostola a o jeho existencii ešte pred vystúpením Martina Luthera svedčí tabernákulum (pastofórium) na evanjeliovej strane, ktoré bolo zasadené v múre. Bolo opatrené železnými mriežkami. Z tohto obdobia pochádzalo pravdepodobne aj gotické pastofórium v stene na evanjeliovej strane vo filiálnom Kostole svätého Mikuláša v Bánovciach nad Bebravou.²⁸⁹

Stav v 16. storočí

V roku 1507 sa uskutočnil desiatkový súpis vo farnostiach Nitrianskej diecézy na území Trenčianskej stolice.²⁹⁰ Na území archidiakonátu Hradná vyberači desiatkov navštívili celkom osem farností. Tento desiatkový súpis prvýkrát pred rokom 1526 bližšie osvetľuje aj veľkosť jednotlivých farností a spomína názvy filiálnych obcí na území archidiakonátu Hradná. Osvetľuje tiež filiáciu jednotlivých farností v archidiakonáte Hradná, hoci nie v celej úplnosti. Decimovalo sa vo farnostiach Slatina nad Bebravou (*Magne Zlathina*),²⁹¹ Prusy (*Prwz*),²⁹² Uhrovec (*Vgrod*),²⁹³ Biskupice pri Bánovciach (*Pyspekfalwa prope Ban*),²⁹⁴ Bánovce nad Bebravou (*Baan*),²⁹⁵ (Dolné) Ozorovce (*Ozor*),²⁹⁶ (Dolné) Motešice (*Mothessycz*)²⁹⁷ a (Kostolné) Mitrice (*Mitta*).²⁹⁸ Desiatkový súpis zazna-

²⁸⁸ MEN I, č. 4, s. 147: „*Pro aqua lustrali vero alterum lapidem pulchrum rarae magnitudinis adhuc in anno 1569 excisum.*“

²⁸⁹ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 1/I., k. 1, kanonická vizitácia farnosti Bánovce nad Bebravou 12. 5. 1829: „*vestigium tabernaculi seu pastophorii in pariete ad cornu evangelii.*“ Historik A. Stránsky uvádza, že husiti v prvej polovici 15. storočia pozbavili kostoly v Bánovciach, Uhrovci, Kšínnej i Vestenicich všetkých ozdôb a vytesali na ne svoj kalich. Porov. STRÁNSKY, *Dejiny biskupstva Nitrianskeho*, s. 168.

²⁹⁰ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 195, k. 76, desiatkový register z 1507. V podstate ide o tranzumpt (hodnoverný odpis) z roku 1584, ktorý dal vyhotoviť vtedajší nitriansky biskup Zachariáš Mošovský (1582 – 1586). Porov. ŠA Bytča, f. Trenčianska župa, kongregačný protokol Trenčianskej stolice 1571 – 1604, s. 121–128. Za poskytnutie tejto informácie ďakujem archívárovi Mgr. Miroslavovi Martinickému. Porov. MARTINICKÝ, Miroslav. Najstarší kongregačný protokol Trenčianskej stolice 1571 – 1604 a jeho chýbajúce časti. In *Slovenská archivistika*, 2002, č. 37, s. 15–27.

²⁹¹ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 195, k. 76, desiatkový register z 1507 – filiálne obce: Veľká Slatina (*Zlathina magna*), Malá Slatina (*Zlathina parva*), Krásna Ves (*Basna*), Trebichava (*Trebichawa*), Timoradza (*Thimoradye*), Šípkov (*Ssypkow*) a Čierna Lehota (*Cierna Lehotha*).

²⁹² Filiálne obce: Lútov (*Lwthow*) a Dubnica (*Dubnycza*). Porov. MEN I, č. 10, s. 251.

²⁹³ Filiálne obce: Uhrovec (*Wgrod*), Žitná (*Zithna*), Omastiná (*Omasthina Lehotka*), Radiša (*Radysy*), Kšinná (*Ksynna*) a Závadka (*Zawadka*). Porov. MEN I, č. 10, s. 251.

²⁹⁴ Filiálne obce: Hrežďovce (*Hriezdiowsze*). Porov. MEN I, č. 10, s. 251.

²⁹⁵ Filiálne obce: mesto Bánovce (*oppidum Baan*), Miežgovce (*Miezkowecz*), (Horné) Naštice (*Nasstycz*). Porov. MEN I, č. 10, s. 252.

²⁹⁶ Filiálna obec: Ozorovce (*Ozorowecz*). Porov. MEN I, č. 10, s. 252.

²⁹⁷ Filiálne obce: Petrova Lehota (*Petri Lehotha*), Peťovka (*Petiowka*) a Bobotská Lehota (*Boboth Lehotha*). Porov. MEN I, č. 10, s. 252.

²⁹⁸ Filiálna obec: Jastrabie (*Jeszthrebie*). Porov. MEN I, č. 10, s. 252.

menal asi len polovicu existujúcich farností na území archidiakonátu Hradná. Register nemôže v dostatočnej miere verifikovať stav farskej organizácie archidiakonátu Hradná. Za povšimnutie však stojí, prečo decimátori nevyberali desiatok aj v ostatných farnostiach archidiakonátu Hradná. V roku 1501 sa uskutočnila prestavba vo filiálnom Kostole svätého Ondreja v Timoradzi vo farnosti Slatina nad Bebravou, počas ktorej bol postavený gotický bohostánok (*tabernaculum*) v stene svätyne na evanjeliovkej strane. Zároveň sa zachoval nápis nad bočnými dverami tohto filiálneho kostola.²⁹⁹ Vizitácia z roku 1829 dokonca spomína existenciu (pravdepodobne gotických) konsekračných krížov, ktoré boli zatreté počas neskorších prestáv a pri vnútornom bielení kostola. Pravdepodobne v tomto období sa taktiež uskutočnila významná prestavba vo farskom Kostole svätej Alžbety, pretože na evanjeliovkej strane bol vybudovaný gotický bohostánok (*tabernaculum*) na evanjeliovkej strane svätyne v stene so železnou mriežkou.³⁰⁰ Podľa kanonickej vizitácie farnosti Rybany zo dňa 10. 5. 1828 sa vo filiálnom kostole vo Veľkých Ostraticiach spomína starý zvon z roku 1504. Mal hmotnosť 9 centov a 20 libier.³⁰¹ V roku 1509 do zvonice farského Kostola svätej Kataríny vo Veľkých Chlievanoch bol osadený gotický zvon zasvätený svätému Michalovi archanjelovi s hmotnosťou 5 centov.³⁰² V roku 1511 bol zadovážený nový zvon do farského Kostola Všetkých svätých v Uhrovci. Vážil 15 centov. Na vrchole jeho korpusu sa nachádzali gotickým písmom napísané slová: „*O Rex gloriae, veni cum pace*“ (Ó, kráľ slávy, príď s pokojom). Po stranách sa nachádzali štyri malé krížiky a Boží Baránok držiaci zástavu. V roku 1511 sa spomína existencia farára Jána Bartoviča v Uhrovci.³⁰³ Podľa listiny, ktorú vydal Konvent Panny Márie v Hronskom Beňadiku v roku 1511, sa spomína testamentárne fundovanie fary v Uhrovci.³⁰⁴ V tom období sa spomína v Ozorovciach kňaz Peter a v rokoch 1519 až 1524 kňaz Klement, ktorí boli svedkami majetkoprávných záležitostí miestnych zemepánov.³⁰⁵ V roku 1519 bol pri oprave Kostola svätého Juraja v Kostolných Miticiach zadovážený nový zvon.³⁰⁶ Zvon bol zasvätený svätému Jurajovi, patrónovi farského kostola. Na jeho korpuse sa nachádzal nápis: „*Sancte Georgi Martyr ora pro nobis*“ (Svätý Juraj, mučeník, oroduj za nás).³⁰⁷ V roku 1519 bol zaobstaraný nový 3,5 centový zvon svätej Anny do farského Kostola Narodenia Panny Márie v Dolných Motešiciach.³⁰⁸ V tomto istom roku

²⁹⁹ „*ex inscriptione supra portam collateralem eiusdem ecclesiae, tum ex vestigiis tabernaculi in pariete sanctuarii ex parte evangelii*“. Porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 116/I, k. 280, kanonická vizitácia farnosti Slatina nad Bebravou 20. 5. 1829.

³⁰⁰ „*In sanctuario ex parte evangelii hic etiam visitur tabernaculum in cavo pariete, crate ferrea firmatum, argumento, per catholicos ante tempora Lutheri fuisse erectam (...)*“. Porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 116/I, k. 280, kanonická vizitácia farnosti Slatina nad Bebravou 20. 5. 1829.

³⁰¹ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 107/I, k. 272, kanonická vizitácia farnosti Rybany 30. 6. 1828.

³⁰² DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 138/I, k. 342, kanonická vizitácia farnosti Veľké Chlievany 18. 5. 1829.

³⁰³ Diecézna knižnica Nitra, *Liber seu nomina excellentissimorum, illustrissimorum, et reverendissimorum dominorum episcoporum Nitriensium canonicorum, item et almae hujus diaecesis Nitriensis plebanorum* (pozri heslo Uhrovec). Porov. DAN, *Series successionis DD. parochorum almae dioecesis Nitriensis* (pozri heslo Uhrovec).

³⁰⁴ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 131/I, k. 323, kanonická vizitácia farnosti Uhrovec 16. 5. 1829, provocatum no. 7: „*Barbora de Ugrócz Andreae Demffy de Dobócz relicta, testamento mediante fundat parochiam in Ugrócz. Disposuit item sororem suam Georgii Juszth consortem, ac Margaretham Mathiae filii Laurentii de Zábblath consortem*“.

³⁰⁵ ZEMENE, *Historický vývoj pripojených obcí*, s. 307.

³⁰⁶ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 54/II, k. 106, kanonická vizitácia farnosti Kostolné Mitice 1829.

³⁰⁷ DAN, *Rekvirácie zvonov a organových píšťal*, fasc. Kostolné Mitice, správa farára – dekana Antona Ceizela zo dňa 16. 5. 1917.

³⁰⁸ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 25/II, k. 48 kanonická vizitácia farnosti Motešice 20. 5. 1829. Porov. V správe farára z Dolných Motešíc z 20. mája 1917 sa píše, že v kostole v Horných Motešiciach sa

bol do farského kostola v Rybanoch zadovážený nový zvon s nápisom: „*Christus rex venit cum pace Deus homo factus est filius Mariae anno Domini 1519*“.³⁰⁹ Pozoruhodnou skutočnosťou je, že v roku 1518 sa spomína istý Václav pôvodom z Bánoviec, ktorý v rokoch 1500 až 1527 pôsobil ako nitriansky kanonik.³¹⁰ Tesne pred porážkou uhorského vojska Turkami pri Moháči v roku 1525 zomrel v Bánovciach evanjelický kazateľ Bazil Madonius. Bol pochovaný v Kostole sv. Mikuláša, ako o tom hovoril jeho epitaf. Tento epitaf videl ešte aj superintendent Daniel Krman počas svojej vizitácie okolo roku 1706. Neskôr pri oprave chrámu bol tento nápis odstránený.³¹¹ V rokoch 1524 až 1555 sa spomína ako kanonik – kustos istý Michal z Bánoviec.³¹² K významným rodákum z územia Hradnianskeho archidiakonátu z prelomu 15. a 16. storočia patrí opát a kňaz Michal Rožen (1485 – 1542),³¹³ pravdepodobne pôvodom z dnešných Trenčianskych Mitíc.

Stredoveké pastofóriá. Kanonická vizitácia nitrianskeho biskupa Jána Gustíniho z roku 1767 uvádza existenciu jedenástich gotických murovaných bohostánkov (tabernákul) s mrežovaním na území archidiakonátu Hradná. Podľa stavu z roku 1767 sa kamenný bohostánok nachádzal v piatich farských kostoloch: v Bánovciach nad Bebravou (Kostol Najsvätejšej Trojice), v Bobote (Kostol svätého Mikuláša), v Dežericiach (Kostol svätého Martina, tabernákulum s vročením 1484), v Kostolných Miticiach (Kostol svätého Juraja, tabernákulum s vročením 1498) a v Chynoranoch (Kostol Narodenia Panny Márie). Kamenný bohostánok bol v šiestich filiálnych kostoloch, a to v Hradišti (Kostol svätého Barnabáša, farnosť Skačany), v Pravoticiach (Kostol Svätého Ducha, farnosť Vysočany), vo Veľkých Ostraticiach (Kostol svätého Osvalda, kráľa, farnosť Rybany), v Bánovciach (filiálny Kostol svätého Mikuláša na cintoríne), v Petrovej Lehote (Kostol svätého Michala archanjela, farnosť Dolné Motešice) a v Timoradzi (Kostol svätého Ondreja, farnosť Veľká Slatina).³¹⁴

Tabuľové oltáre. V kanonickej vizitácii archidiakona a kanonika Ladislava Söréniho z roku 1714 si možno všimnúť tú skutočnosť, že pri niektorých kostoloch popisuje aj výskyt (pravdepodobne gotických) tabuľových oltárov. Tabuľové oltáre sa nachádzali konkrétne v Kostolných

nachádzal zvon z roku 1519 s nápisom: „*Goss mich Johann Georg. Fielgrader Wiennae 1519*“ (Lial ma Ján Georg Fielgrader vo Viedni 1519) a na svojom korpuse mal obraz ukrižovaného Krista.

³⁰⁹ DAN, Rekvirácie zvonov a organových píšťal, správa farára Ladislava Tomanóciho z 18. 5. 1917. Porov. Kanonická vizitácia farnosti Rybany z roku 1829 uvádza, že tento 10-centový zvon s presne tým istým gotickým nápisom je z roku 1359. Pozri DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 107/I, k. 258, kanonická vizitácia farnosti Rybany 10. 5. 1828. Porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 107/I, fasc. Ribén Ecclesia, list č. 1327/3. 6. 1888, ktorý má názov *Memoria digna de ecclesia Ribinensi*.

³¹⁰ ŠA Bratislava, pobočka Trenčín, f. Magistrát mesta Trenčín, Mestská kniha 1476, s. 128. Porov. PCsO II, č. 74, s. 193. Porov. VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 112. Porov. ŠTEFÁNIK, Martin et al. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 16-17.

³¹¹ BARICA, Anton. *Dejiny evanj. seniorátu hradnianskeho a evanj. a. v. bánovskej a bánovského ev. a. v. gymnázia*. Rukopis 1965, s. 18. Porov. ŠA Bratislava, pobočka Trenčín, HOLUBY, Jozsef Ludovít. *Materiály k dejinám cirkve a. v. v Stolicí Trenčianskej. Sbíerka II*. Rukopis 1887, s. 133 (sign. 11230/99).

³¹² VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 115.

³¹³ WAGNER, Carolus. *Analecta Scopusii sacri et profani III*. Posonii et Cassoviae 1778, s. 161-162. Porov. ŽUDEL, Juraj. Osobnosť Lazara, tvorcu mapy Uhorska z roku 1528. In *Slovenská archivistika*, roč. 42, 2007, č. 2, s. 32-40. Porov. ŽUDEL, Juraj. Miestne názvy na Lazarovej mape Uhorska so zreteľom na územie Slovenska. In *Slovenská archivistika*, roč. 32, 1997, č. 2, s. 48-59. Porov. SOPKO, Juraj (ed.). *Kroniky stredovekého Slovenska*. Budmerice 1995, s. 250. Porov. VENCKO, Ján. *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok 1927, s. 68-69.

³¹⁴ DAN, kanonická vizitácia nitrianskeho biskupa Jána Gustíniho 1767, IV. tomus, zápisy o jednotlivých kostoloch.

Miticiach (oltár Panny Márie na epištolovej strane),³¹⁵ v Kšínnej,³¹⁶ v Bánovciach (oltár svätého Juraja v bočnej kaplnke),³¹⁷ v Prusoch,³¹⁸ v Miezgovciach (oltár svätého Egídia),³¹⁹ v Skačanoch (oltár Panny Márie na epištolovej strane),³²⁰ v Žabokrekochoch (oltár Piety, oltár Narodenia Pána a oltár Panny Márie)³²¹ a v Otrhánkach.³²²

Začiatok 16. storočia aj v dejinách správy skúmaného územia Hradnianskeho archidiakonátu predstavuje výrazný zlom. Je to obdobie, ktoré je poznačené začiatkami evanjelickej reformácie – snahy obnoviť katolícku cirkev reformami zvnútra i navonok, výmenou vládnúcich dynastií (Jagellovci a Habsburgovci), významnými majetkovými presunmi a vojenskou hrozbou Osmanskej ríše. V tomto období aj viacerí cirkevní vzdelanci a učenci študovali na talianskych univerzitách, kde čerpali nové poznatky a skúsenosti, ktoré pramenili z nového pohľadu na človeka a na usporiadanie ľudskej spoločnosti. Takýmto bol aj neskorší administratátor Nitrianskej diecézy František Turzo, ktorý okolo roku 1539 pôsobil na univerzite v Padove.³²³

Záver

Cirkevná správa bola a dodnes je do značnej miery podmienená a limitovaná štruktúrou osídlenia, jej hustotou, kvalitou a kvantitou. V našej štúdií sme sa snažili načrtnúť vznik a genézu katolíckych farností na území Hradnianskeho archidiakonátu od najstarších čias až do historického zlomu v roku 1526, ktorý bol prelomovým v dejinách Uhorského kráľovstva ako aj uhorskej cirkvi. Cieľom štúdie nebolo v komplexnosti a v úplnosti analyzovať všetky aspekty vzniku a vývoja katolíckych farností na území Hradnianskeho archidiakonátu, ktorý v dejinách tvoril veľmi podstatnú štruktúru historickej Nitrianskej diecézy.

Na základe výskumu nielen prameňov v Diecéznom archíve v Nitre sme si uvedomili, že farnosti s kostolmi, ktoré boli zasvätené štátnym uhorským svätcom (sv. Štefan, sv. Ladislav, sv. Alžbeta Uhorská, sv. Svorad a Benedikt) mali zrejme aj svoj osobitý význam.³²⁴ Zároveň kostoly s patrocíniami rytierskeho a vojenského charakteru (napr. sv. Juraj, sv. Martin) môžu poukazovať na ľudí, ktorí ich pôvodne fundovali a nepriamo tak mohli ovplyvniť erigovanie farností.³²⁵ Vychádzame

³¹⁵ MEN I, č. 4, s. 133.

³¹⁶ MEN I, č. 4, s. 150.

³¹⁷ MEN I, č. 4, s. 151.

³¹⁸ MEN I, č. 4, s. 157.

³¹⁹ MEN I, č. 4, s. 158.

³²⁰ MEN I, č. 4, s. 163-164.

³²¹ MEN I, č. 4, s. 170.

³²² MEN I, č. 4, s. 128.

³²³ Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. 109 S4, Jozef Cincík excerptá. Porov. *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*. Budapest 1915, s. 31.

³²⁴ SLIVKA, Michal. Uctievanie svätých na Slovensku. K problematike výskumu patrocínií. In *Studia archaeologica slovacica mediaevalia*, 2006, roč. 5, s. 91-162. Porov. GERÁT, Ivan. Téma a médium – poznámky k počiatkom ohrozeného kultu sv. Alžbety. In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Bratislava 2006, s. 317-331. Porov. PACINDOVÁ, Laura. Kult svätej Alžbety Uhorskej a jej priradené patrocíniá v rámci stredovekého Slovenska. In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Bratislava 2006, s. 345-354.

³²⁵ BOHÁČ, Zdeněk. Patrocíniá jako jeden z pramenů k dejinám osídlení. In *Československý časopis historický*, roč. 21, 1973, s. 369-388. Porov. BOHÁČ, Zdeněk. K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie. In *Československý časopis historický*, roč. 16, 1968, s. 571-584.

z logického predpokladu, že pri zakladaní farností a kostola bola nielen nábožná pohnútka fundátora, ktorá pramenila zo živej viery, ale do značnej miery tu hrala významnú úlohu majetková podstata donátora. Napríklad na farnosti Kostolné Mitice vidíme, že pri zrode farnosti či skôr kostola stála šľachtická majetková základina (testamentárny odkaz) z konca 12. storočia. Práve na nej neskôr mohol nitriansky biskup Ján (1204 – 1223) v polovici 13. storočia erigovať novú katolícku farnosť. Podobne bola zriadená aj farnosť v Biskupiciach pri Bánovciach nad Bebravou. Pri zrode a genéze farností a kostolov v stredoveku treba brať do úvahy aj kvalitu a dostupnosť cestnej infraštruktúry.³²⁶ Medzi zasvätením kostola (nebeským patrónom kostola) a samotnou architektúrou vždy treba hľadať hlbší vnútorný zmysel a kauzalitu.³²⁷

Cieľom tejto štúdie bolo pokúsiť sa aj o určenie bližšej stratifikácie erigovania farností v Nitrianskej diecéze, konkrétne na jej relatívne samostatnom území, akým bol Hradniansky archidiakonát v časovej perióde do roku 1526. Na základe písomných dokladov sme sa snažili vystopovať meno slovných hradniansky archidiakonov. Pokúsili sme sa všimnúť si právny aspekt erigovania farností a aplikovať ich na konkrétnych príkladoch v konkrétnych časových epochách na území Hradnianskeho archidiakonátu. Miestne lokality s označením ako Kostolec, Kostolnica, prípadne Kostolišče a iné naznačujú v štruktúre osídlenia tohto územia nadväznosť hustoty ľudských sídel na cirkevnú správu.³²⁸ Vnútorne i duchovné formovanie cirkevnej správy na strednom Považí i na území Hradnianskeho archidiakonátu podmieňovali do značnej miery aj reholné rády (napr. johaniiti, františkáni – minoriti, pavlíni, augustiniáni a iní).³²⁹ V 15. storočí do istej miery zasiahli do vývoja cirkevnej správy aj výboje husitov a bratříkov aj na území Nitrianskej diecézy. Prostredníctvom tejto štúdie sme sa snažili plastickým a vecným spôsobom načrtnúť prepojenie viacerých vedných disciplín (historická jazykoveda a filológia, liturgika, teologické disciplíny, pomocné vedy historické, skupina historických právnych vied, dejiny správy, historická geografia a archívniectvo). Mali sme na zreteli, že pri poznávaní zakladania farností v stredoveku je potrebné skúmať nielen ekonomické pomery, ale malo by sa zohľadňovať aj právne prostredie, v ktorom sa vtedajší obyvatelia – veriaci pohybovali. Do úvahy sme brali aj sakralitu samotného kostola, pravý zmysel postavenia chrámu a jeho vnútorný osobný význam pre človeka.

³²⁶ ŠTĚPÁNEK, M. Patrocinia a středověké cesty. In *Československý časopis historický*, roč. 16, 1968, s. 551-561.

³²⁷ POMFYOVÁ, Bibiána. Kult svätých a sakrálna architektúra. In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Bratislava 2006, s. 199-231.

³²⁸ ČATAYOVÁ, Silvia. Apelatívum kostol v slovenských terénnych názvoch. In *Studia archaeologica slovacae mediaevalia*, roč. VI, 2007, s. 231-236.

³²⁹ HANULIAK, Milan. Skalka nad Váhom a jej význam v dejinách osídlenia trenčianskeho mikroregiónu. In *Slovenská archeológia*, roč. 46, 1998, č. 2, s. 309-321. Porov. JUDÁK, Viliam. *Z múdrosti našich otcov. Sv. Beňadik a Skalka*. Nitra 2007.

Príloha 1

Nitriansky biskup Ján (1204 – 1223) dal reambulovať svoj majetok v Trenčianskych Miticiach – časť Kostolné Mitice, ktoré získal jeho predchodca biskup Eduard koncom 12. storočia od zemana Nádaša na základe testamentu.

1210

MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Bratislava 1971, č. 164, s. 129 – 130. Porov. Štátny archív v Nitre, Zbierka cirkevných matrik, matrika Rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice (1714 – 1763), č. 671, s. 13-15, odpis listiny zo začiatku 18. storočia.

Peter, prepošť a celá kapitula svätého Ostrihomského kostola všetkým, ku ktorým sa dostane táto listina, modlitby v Pánovi. Je to neoceniteľný dar nehodný zabudnutia, v nepriaznivom čase i v nedostatku ho treba mať na pamäti. Keďže pamäť ľudí je nestála a spravovanie vecí verejných neposkytuje opatrnosť budúcim pokoleniam, ľudský um preto múdro vynašiel spôsob, aby správa vecí verejných, ktorá je medzi ľuďmi alebo na súde prípadne mimo súdu, bola zákonom zabezpečená a listinami odovzdávaná. Ich povinnosťou je, aby s úžitkom pomaly navracali nám neznáme svedectvo. Nech teda súčasná doba ako aj budúce pokolenie vie, že istý muž menom Nádaš z prédia Mitice (Mita) v Trenčianskej [hradskej] fare zomrel bez potomka. Preto podľa svojej poslednej vôle štvrtú časť prédia Mitice (Mita), ktorá mu patrila, v testamente zanechal Nitrianskej cirkvi a miestnemu biskupovi, blahej pamäti Eduardovi. Neskôr nástupca tohto (biskupa) Ján, keď prijal kráľovského prístalda Gotharda, syna Cherubína z Branča, z Nitrianskeho komitátu, spomenutú zem v prítomnosti susedov a žiadnych odporcov, ako je zvykom, dal obísť a dal určiť isté hranice. Z východnej strany od úpätia vrchu až k druhému koncu tejto zeme sú položené hranice vedľa zeme Blažeja z Diviak. Zo západnej strany je hranica od úpätia spomenutého vrchu, pričom zostupuje k potoku, ktorý sa volá Rudník, vlievajúc sa do potoka Svinná. Potom pokračuje [hranica] pozdĺž potoka Svinná až k zemi spomenutého Blažeja. Okrem toho aj inú časť menovaného prédia Mitice (Mita) zem s výmerou jedného poplužia nitriansky biskup kúpil od istého jobagióna tohto prédia Mitice (Mita) menom Sokol za sedem mariek. On prostredníctvom tohto prístalda so súčasným svojím predajcom a so všetkými susedmi tejto zeme vykonal jej rozdelenie v určitých hraniciach. Pred nás ako aj pred biskupa i pred horespomenutého prístalda predstúpili aj nejakí iní ľudia z Mitíc (Mita) verejne svedčiť: totiž Sokol, predajca spomenutej zeme i Vadislav za seba a svojich príbuzných. Týmto uvedené skutky tu napísané súčasnou listinou žiadateľom sme vyhotovili a zabezpečili ochranou našej pečate. Dané v roku od Vtelenia Pána 1210, za vlády kráľa Ondreja, keď bol ostrihomským arcibiskupom Ján, päťkostolským Kalanus, vacovským Boleslav, jágerským Katapanus, rábskym Peter, vesprémskym Róbert. V čase, keď bol palatínom Poth, nitrianskym županom Marcel, bratislavským Tomáš, ostrihomským lektorom magistrom bol Jakub, Ubaldus v Bratislave, Tomáš vo Svätom Beňadiku, nitrianskym archidiakonom bol Apolinár, tekovským Peter, šaštínskym Matúš, novohradským archidiakonom bol Serafín, Mikuláš bol dekanom, kanonikmi boli Marek, Vavrínek, Jozef, Albert, Alexander.

Príloha 2

Prvá zmienka o archidiakonovi Jánovi z Hradnej, kanonikovi Nitrianskej kapituly.

1264

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IV – 3. Budae 1829, s. 241-243.

Kapitula Ostrihomského kostola všetkým, ktorí chcú si pozrieť dnešnú listinu, pozdrav v Pánovi. Znením všetkých jej dnešných slov chceme oznámiť, že magister Ján, archidiakon z Hradnej, nitriansky kanonik, vyslanec a správca Nitrianskej kapituly, predstúpil pred nás a ukázal nám otvorenú listinu nášho pána Belu, kráľa Uhorska, že Dionýz, šľachtic z Čerman, ktorý osirel bez útechy dedičov [a zároveň] bol veľmi chudobný. Tento pán kráľ sa rozhodol v mimoriadnej milosti, že on svoju dedičnú zem, ktorú vlastnil, môže odkázať alebo darovať Nitrianskej kapitule [pod tou podmienkou], aby jeho samého táto kapitula vydržiavala, kým bude žiť. Okrem toho magister Ján ukázal nám listinu ctihodného pátra nášho pána Filipa A., ostrihomského biskupa a kancelára kráľovského dvora, že spomenutý Dionýz pre svoju bezvládnosť pred nás nemohol predstúpiť a vypovedal ústnym svedectvom, že svoju časť, ktorú zo zeme v Čermanoch vlastnil, pre spásu svojej duše odkázal a daroval Nitrianskej kapitule naveky do vlastníctva a do majetku [pod podmienkou], že kým bude žiť, má mať z nej úžitok. Súhlas tejto donácii a rozhodnutiu poskytli pred nami osobne zhromaždení: Pavol, syn Petra, Vitrik, Abram z Čerman, taktiež Bense za seba a za Pavla, syna Juraja i za syna Utruny, zároveň aj Mikuláš za seba a za svojich bratov: Matúša, Jána a Martina. Podobne aj tento magister Ján ukázal nám listinu s pripevnenou pečaťou ctihodného pátra pána nitrianskeho biskupa Vincenta, ktorá bola vyhotovená v jeho Nitrianskom archidiakonáte a mala pečať tohto archidiakonátu. [V nej sa píše], že vdova Štefana, brata Alexandra z Čerman, dcéra Ábela z Chyndíc, hovorila o Alexandrovi v prítomnosti tohto archidiakona Vincenta, že jej veno a veci, ktoré s tým súvisia, od nej požadoval naspäť. Tento Alexander zo zeme svojho brata Štefana, ktorú vlastnil ako hospodársku zem vo výmere dvadsiatich jutár i rovinatú zem, ktorá sa ľudovo nazýva Horovce, vo výmere 25 jutár a zároveň i miesto jedného dvorca v blízkosti trhu v tejto dedine Horovce odkázal pred nami za veno a veci pre vyššie uvedenú pani. Túto zem a majetok menovaný Dionýz odkúpil od tejto panej za marku a fertón so súhlasom a dovoľením samotného Alexandra a jeho pokrvných naveky do vlastníctva. Spomenutí Bense, Pavol, Mikuláš a Abram pred nami vypovedali, že Dionýz zem a dvorec kúpil tak so súhlasom týchto ľudí, ako aj s privolením pokrvných. Odkázal i daroval to menovanej Nitrianskej kapitule naveky do vlastníctva. Na pamiatku tejto udalosti na žiadosť a prosbu magistra Jána dnešnú listinu opatrujeme ochranou našej pripevnenej pečate. Dané roku Pána 1264.

SUMMARY: ARCH-DEANERY OF HRADNÁ IN THE DIOCESE OF NITRA UNTIL 1526. Arch-deanery of Hradná (formerly arch-presbytery) had already been an administrative unit of the old Diocese of Nitra in the 12th century. The study focuses on the formation and development of Catholic parishes of the region during the Middle Ages. Its aim is to present a chronology which would outline the origin of parishes and churches. Specific attention is paid to the supporters and patrons who established individual parishes and churches. The Malá Hradná parish played an important role during the Christianization of the area. The first report that mentions the Hradná arch-dean Ján as a member of the Nitra Chapter comes from 1264. Among the oldest parishes of Arch-deanery of Hradná belong Kostolné (modern Trenčianske) Mitice and Motešice, with the origins going back to the turn of the 12th and 13th centuries. The church centers at the Roman churches in Kšinná and Otrhánky had a major role during the spread of Christianity. The town Bánovce nad Bebravou with the parish of Uhrovec gained a dominant position in the sphere of the church administration from the 14th century. The archive sources of the 15th century record several accounts of rebuilding of churches. The study also deals with the significance of the patronage of the parish and filial churches; and, particularly, with the devotion to Virgin Mary – a significant aspect of the beliefs in the studied region. The archival research based especially on the documents of the Diocesan Archive in Nitra supports the main thesis of the paper; i.e. that the research on the Church administration within modern Slovak historiography is justified and needed.

PhDr. Marek Ďurčo, PhD.
Na diele 454/4
Trstená 028 01
marekdurco@gmail.com